

Myntprägling i 800-talets Birka?

En studie utifrån forskningshistorik, korologi, ikonografi
och senare års fynd av vikingatida nordiska mynt

Kandidatuppsats i arkeologi
Stockholms universitet HT 2022
Av: Jesper Bjarnestam
Handledare: Jens Christian Moesgaard

Innehållsförteckning

1. Bakgrund	1
1.1 Introduktion	1
1.2 Syfte och frågeställningar	1
1.3 Metod, material och avgränsningar	1
1.4 Teoretiska utgångspunkter	2
2. Mynten med skepp och tuppar	6
3. Forskningshistorik	8
3.1 Forskningshistorisk översikt fram till 1966	8
3.2 Teman i forskarnas tolkningar	9
3.2.1 Korologi och ikonografi	10
3.2.2 Åtskillnadstanken	10
3.2.3 Nationalism	11
3.2.4 Olika syn på gravfyndens betydelse	11
3.3 Forskningsmetodikens påverkan på resultaten	12
4. Myntens korologi	13
4.1 Skeppsmyntens korologi	14
4.2 Nya myntfynd vid Ribe	17
5. Mynten som gravfynd och hängen	18
5.1 Mynten som hängen	18
5.2 Mynten som gravfynd, skattfynd och lösfynd	19
6. Myntens ikonografi	21
6.1 Ikonografin på mynt tillhörande KG 3–4	21
6.2 Kan mynten ha kristna symboler?	23
7. Slutsatser och resultat	25
8. Sammanfattning	28
9. Källförteckning	29

Abstract

The aim of the essay is to investigate the possible minting of Nordic coins of type KG 3-6, more specifically KG4:A2 in Brita Malmer's classification, in Birka during the first half of the 9th century. This is done through studies into prior research, chorology and iconography of the coins. A hypothesis set up by Michael Metcalf in 1996, which indicated finds of type A2 of ship/cockerels coins had only been found in the Mälaren region in Sweden, is tested and shown still to be valid, although single finds from Birka would be needed to support the idea of minting since all previous finds from Birka are grave finds. Malmer's research findings about Hedeby being the only mint place in Scandinavia is also questioned, also in the light of recent finds at Ribe. The possibility of coins being minted in connection with the Carolingian missionary work in Scandinavia during the 9th century is also suggested.

Omslagsbild: Åt- och frånsidorna av nordiskt mynt av typen skepp/tuppar upphittat i grav Bj526 i Birka.

Källa: Brita Malmers fyndkatalog över samtliga kända nordiska mynt omkring år 2010 (Malmer, manuskript).

1. Bakgrund

1.1 Introduktion

Det har nu gått mer än femtio år sedan Brita Malmers avhandling *Nordiska mynt före år 1000* kom ut (Malmer 1966). I denna avfärdade hon idén om att de vikingatida nordiska mynt som grävts fram i Birka av Hjalmar Stolpe under 1800-talet också skulle ha varit präglade där. Mynten hade dock länge gått under benämningen birkamynt. De ansågs av många i samtiden som tillkomna i Birka, detta då många av de vid tiden kända myntfynden hade gjorts just där. En annan uppfattning, vilken funnits tidigare men som blev helt dominerande genom Malmers arbete, var att mynten hade präglats i Hedeby. De vikingatida nordiska mynten har därefter ofta benämnts som "Hedebymynt".

Under 1990-talet kom Michael Metcalf i artiklar i numismatiska tidskrifter (Metcalf 1996a, 1996b) att föreslå att en del av de nordiska mynten förutom i Hedeby även hade präglats i Ribe och Birka. Ett skäl till att myntprägling i Birka föreslogs var utifrån fyndspridningen av mynt med motiv inom kombinationsgruppen (KG) 3–6 med skepp och tuppar (se omslagsbild), mer specifikt KG4:A2 i Malmers klassificering. Metcalf uppmärksammade att fynd av sådana mynt enbart hade gjorts i Birka och i Mälardalen (Metcalf 1996b:76). Malmer fortsatte dock att motsätta sig idén om myntprägling i Birka och menade att denna endast kunde ses som en hypotes (Malmer 2007:13).

På senare år har numismatiker dock kommit fram till att den äldsta nordiska myntningen sannolikt skedde i Ribe samt att en del av de nordiska 800-talsmynten präglades där (Moesgaard 2007, 2018a, 2018b, Feveile 2020). Då detta började uppmärksammas gjordes nya myntfynd, vilket gjorde att även Malmer accepterade att myntprägling sannolikt skett i Ribe (Malmer, manuskript). Man har genom detta också gått ifrån Malmers slutsats från 1966 att samtliga nordiska mynt skulle ha varit präglade på en enda ort. Det har också gjorts många andra nya myntfynd sedan Malmers avhandling kom ut vilka mer kan belysa frågan om tänkbara präglingsorter. Om myntprägling skedde i Birka skulle det innebära att den första myntpräglingen i dagens Sverige skedde där redan under tidig vikingatid på 800-talet och inte i medeltidens Sigtuna eller Lund.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att utifrån studier av vikingatida nordiska mynt tillhörande KG 3–6, deras forskningshistoria, korologi, ikonografi och senare års fynd undersöka om det kan ha förekommit myntprägling i Birka under 800-talets första hälft. Detta gäller särskilt myntgruppen KG4:A2 i Malmers klassificering av nordiska mynt (se avsnitt 1.4), vilken har ett skepp med två bågar under på ena sidan och två motstående tuppar på den andra. Uppsatsens frågeställningar är:

- 1.) Vilka tolkningar och grundläggande premisser har legat till grund för tidigare forskning rörande mynten tillhörande KG 3–6 och hur står sig dessa i ljuset av senare års fynd?
- 2.) Vad kan studiet av myntens korologi förtälja om var de kan ha präglats?
- 3.) Vilka slutsatser kan dras om myntens möjliga präglingsorter utifrån deras ikonografi?

1.3 Metod, material och avgränsningar

Uppsatsens undersökningsmaterial är de vikingatida nordiska mynten i olika kombinationsgrupper (KG, se 1.4). Detta gäller särskilt mynt tillhörande KG 3–4 i Malmers klassificering med olika nordiska bildmotiv, framförallt skeppsmynt med tuppar på den motsatta sidan. Undersökningen har avgränsats till KG 3–6, den myntning som tros ha skett under 800-talet.

För att besvara den första forskningsfrågan har jag studerat forskningshistorik rörande de vikingatida nordiska mynten, framförallt den som presenteras i Malmers avhandling (1966). Studiet har inkluderat en genomgång av hur synen och tolkningar kring de nordiska mynten har förändrats historiskt, samt studiet av den nu rådande forskningsbilden utifrån senare års fynd. Viktigt att notera gällande genomgången av forskningshistoriken är att jag för redogörelsen huvudsakligen använt mig av Malmers avhandling som källa, inte själva originalverken. Malmer ägnar ett helt kapitel i avhandlingen åt just forskningshistorik och på ett mycket detaljerat sätt. Jag har ingen anledning att tro att hennes genomgång inte ska stämma. Därtill är föreliggande arbete en kandidatuppsats och det har endast funnits begränsat med tid till förfogande för undersökningen.

Jag har undersökt forskarnas argument i forskningshistoriken, varvid jag analyserat vilka olika argument och slutsatser de kommit fram till i sina tolkningar. För detta har jag kategoriserat deras argument i fem olika kategorier, argument rörande: (1) korologi, (2) ikonografi, (3) synen på gravfyndens betydelse, (4) forskningsmetodik, samt (5) allmänna slutsatser rörande myntens präglingsorter. Resultaten presenteras och diskuteras i uppsatsens tredje kapitel.

Uppsatsens andra frågeställning har besvarats utifrån produktionen av spridningskartor över myntfynd samt undersökningar rörande myntens korologi. Spridningskartorna bygger på informationen i en opublicerad fyndkatalog över samtliga kända fynd av nordiska mynt från omkring år 2010, vilken Malmer arbetade på fram till sin bortgång 2013 (Malmer, manuskript). För tillgången till fyndkatalogen vill uppsatsens författare rikta ett tack till Elin Malmer, Britas Malmers dotter, samt till Bo Gunnarsson, som för närvarande förbereder ett manus för publikation av fyndkatalogen och som ingår i ett större verk om 800-talets och 1000-talets mynt (Malmer, manuskript). Spridningskartorna har jag producerat med hjälp av GIS-programmet QGIS utifrån data som listas i fyndkatalogen. Informationen om fyndplatsernas koordinater har hittat på olika sidor på Internet, bl.a. Fornsök, Eniro och Google Maps.

Noteras skall att det har gjorts en del nya myntfynd sedan 2010, vilka inte finns med i fyndkatalogen. I jämförelse med de fynd som var kända år 1966 finns dock ytterligare ca 44 års fynd med, och det är främst dessa jag avser med "senare års fynd" i uppsatsens syftesformulering. I den mån det varit möjligt har jag också tagit med myntfynd från tiden efter 2010 i uppsatsen då dessa funnits med som underlag för olika forskningsartiklar som studerats (bl.a. Moesgaard 2018b, Feveile 2020). Detta gäller bl.a. det mynt, utan fyndproveniens, som framkommit i kombinationen skepp/tuppar (nr 6 i tabell 1, kap. 2) samt de danska fynden omkring Ribe på senare år.

Uppsatsens tredje frågeställning, rörande myntens ikonografi, har besvarats utifrån studier av relevant forskning. En viktig aspekt av ikonografin som kan ge ledtrådar till varför de nordiska mynten präglades handlar om huruvida motiven på de bildrika mynten bär på kristen symbolik. Om de gör det kan myntpräglungen hänga ihop med den kristna missionen från det karolingiska riket under 800-talets första hälft.

1.4 Teoretiska utgångspunkter

Resultaten och tolkningarna i Brita Malmers avhandling *Nordiska mynt före år 1000* (1966) utgör en grundläggande teoretisk utgångspunkt för uppsatsen. I denna delade Malmer, utifrån myntens bildmotiv och med typologisk metod, in de vikingatida nordiska mynten i tre grupper: (1) bildrika mynt, (2) Carolus/Dorestad-imitationer (se betydelse nedan), samt (3) mynt med ett kors på ena sidan (Malmer 1966:40ff). Vikten kom att få en stor betydelse för klassificeringen och Malmer fastställde att de nordiska mynten hade ett lågt s.k. vikt-diameter index. Hon kategoriserade de nordiska mynten i tolv stycken kombinationsgrupper (KG) i kronologisk ordning, detta efter systematiska typologiska studier av myntens åt- och frånsidor, bl.a. av utifrån vikt, diameter, kantörnering, bildkombination och stämpelställning.

Malmer kom fram till att KG 1–6 tillkommit fram till ca 860. De första mynten är karolingiska och präglades under andra hälften av 700-talet i Dorestad, en handelsplats i nuvarande Nederländerna som då låg i Karl den stores rike. KG1 är prototypen i indelningen. KG2 består av kopior av karolingiska mynt från Dorestad och är mest känt från ett stort fynd från Krinkberg i Tyskland, men också bl.a. från Helgö, och dessa mynt präglades förmodligen i dagens Nederländerna eller Nordtyskland (Malmer 1966:201ff, Moesgaard 2018a, Metcalf 1996a:411). KG 7–12 är mynt som tros ha präglats på 900-talet och dessa har inte ingått i föreliggande uppsats. För uppsatsen har KG 3–6 ingått och med tonvikt vid KG 3–4. Dessa är bildrika mynt och har vanligen en Carolus-imitation på ena sidan och kan ha en Dorestad-imitation eller ett nordiskt motiv på den andra. Bildsidornas motiv kan ses i fig. 1.

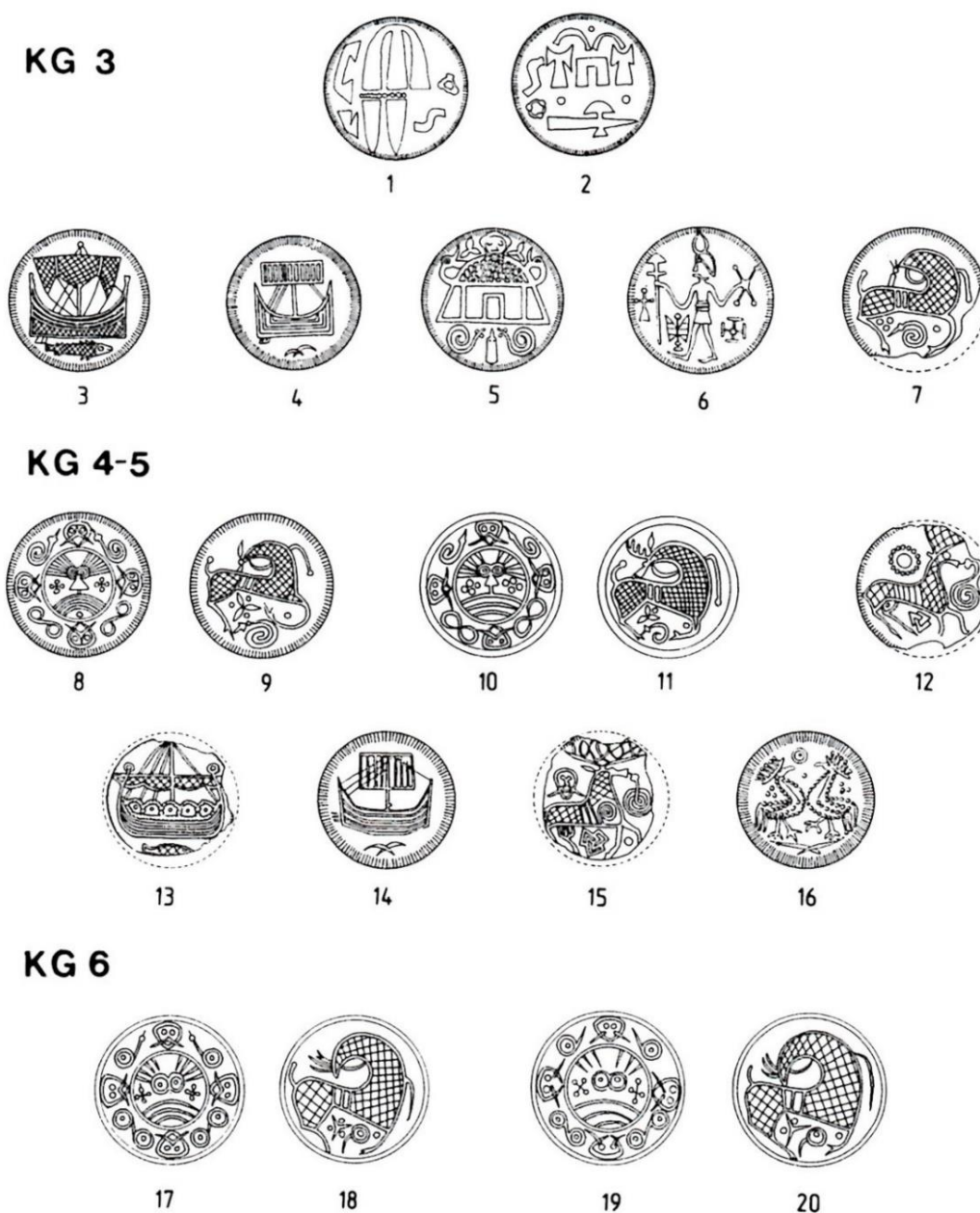

Fig 1: Bildsidor av nordiska mynt tillhörande KG 3–6 i Malmers klassificering. Källa: Malmer (2007:17).

De bildrika motiven i KG 3 och 4 är av en gående man, ett hus, båt, tuppar, hjort eller strålansikte, vilket är en myntbild med ett ansikte från vilket strålar utgår och med bård runtom. KG4 innehåller också olika skeppsmünt (se fig. 2), med båt och hjortar (typ A1), båt och tuppar (typ A2) eller båt utan

segel (typ B). KG 3 och 4 tros ha utkommit parallellt och dateras av Malmer liksom början av KG5 till omkring år 825 (Malmer 1966:204ff). KG 5–6 är mynt med motiv av Wodan/monster, samma som på sceattas från 700-talet. Dessa ses numera som härstammande från Ribe och myntningen fortsatte troligen in på 900-talet (Moesgaard 2018a).

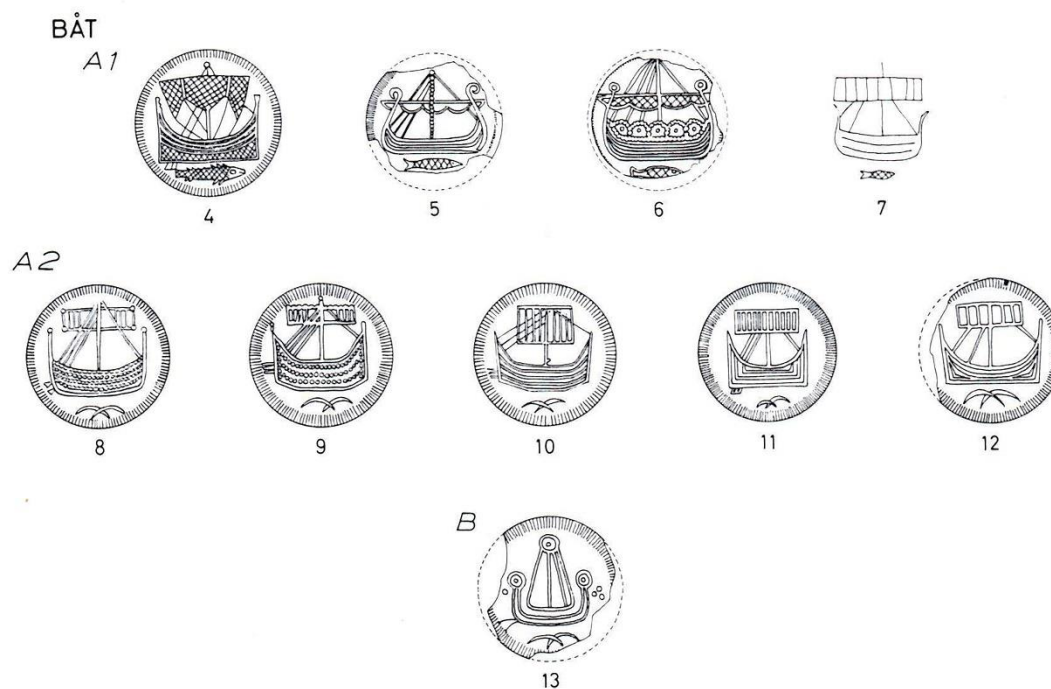

Fig. 2: Malmers klassificering av skeppsmynnten i klass A1, A2 och B. Källa: Malmer (1966, plansch 1, utsnitt av uppsatsens författare).

KG3 förekommer i 800-talsfynd och KG 4–5 såväl i 800- som 900-talsfynd. Vidare präglades mynten tillhörande KG 3–6 med samma vikt som karolingiska halvdenarer, och med samma diameter som denarerna. Vad gäller viktstudier passar dock endast 39 utav 139 av mynten tillhörande KG 3–6 för sådana studier då de övriga utsatts för bl.a. korrosion och sönderklippning. Medelvikten är 0,77 gram, vilket nästan exakt överensstämmer med medelvikten av karolingiska obol-mynt, varför Malmer drar slutsatsen att mynten avsiktligt myntades med samma vikt, vilken fungerade som en standard i det karolingiska riket. P.g.a. korrosion och sönderklippning är det också svårt att identifiera stämplat på mynten. Det kan dock konstateras att det tycks finnas ett ovanligt stort antal stampserier för de skandinaviska 800-talsmynten i relation till hur många mynt som återfunnits. Stampplänkar är dock ovanliga, samt samlade till KG 4–5, vilket Malmer tolkar som att myntningen var ordnad. Myntningen ska dock ha varit mycket omfattande. (Malmer 2007:19ff)

Den allmänna uppfattningen i Sverige fram till 1966, då Malmers avhandling kom ut, var att de nordiska mynten från 800-talets första hälft hade präglats i Birka. En huvudsaklig anledning som anfördes var att så många av de kända mynten hade grävs fram där (Metcalf 1996b:74). Malmer visade dock att mynten sannolikt hade präglats i Hedeby, vilket varit den rådande uppfattningen inom dansk forskning redan tidigare, men var också noggrann med att framhålla att frågan om exakt präglingsort inte var helt klarlagd (Malmer 1966, Metcalf 1996a:410). Efter 1966 blev den dominerande uppfattningen dock att mynten hade präglats i Hedeby. Malmer hade också i sin analys, bl.a. utifrån kombinationerna av myntens bildmotiv, kommit fram till att samtliga nordiska mynt kommit från en enda präglingsort i sydvästra Skandinavien.

Michael Metcalf har i två artiklar i numismatiska tidskrifter (1996a, 1996b) ifrågasatt detta och föreslagit att myntprägling förutom i Hedeby även förekommit i Ribe och Birka. Han framhåller (1996b:75) att det går emot arkeologiska data att samtliga mynt från grupperna KG 3–6 skulle stamma från en enda präglingsort. Den huvudsakliga bevisföringen för hävdandet att det fanns två myntpräglingsorter i södra Skandinavien, d.v.s. både Hedeby och Ribe, är att endast KG5-mynt upphittats i Ribe och endast KG 3–4 i Hedeby. Metcalf menar att detta är mycket svårförklarat om det skulle vara så att samtliga mynt hade präglats i Hedeby (Metcalf 1996a:416).

Inom KG 3–4 är det framförallt mynten med skeppsmotiv (se fig. 2) som Metcalf tar upp för att visa att det kan ha funnits fler än en präglingsort för. Skeppsmynten tillhörande typ A1 har en fisk under skeppet och skeppet kan vara ett krigsskepp med sköldar längs relingen (se nr 6 i fig. 2). Typ A2 har istället två bågar under skeppet som ser ut som vågor, och skeppet liknar en kogg eller ett handelsskepp med vertikal förstäv och akter. Dessutom är seglen rektangulära, till skillnad från seglen i typ A1 som även kan vara revade. Typ B har inga segel alls, dock de två bågarna undertill. Skeppsmyntens olika design är så pass olika att Metcalf (1996a:413) menar att detta är ett klart tecken på att de härrör från olika präglingsorter. Han framhåller också att medan Hedeby sannolikt varit huvudsaklig präglingsort för KG 3–4, pekar det svenska arkeologiska materialet, där typen A2 hittats, på att det kan ha förekommit en mindre omfattande myntprägling av dessa i Birka. Varken stil eller stamplänkar tyder, enligt Metcalf, på att samtliga mynt tillhörande KG 3–4 skulle komma från samma utmyntning. (Metcalf 1996a:413)

Metcalf framlägger därför hypotesen att det i Birka förekommit en mindre omfattande myntprägling som efterliknade Hedebymynten men också utvecklade en egen stil (Metcalf 1996b:74ff). Samtliga myntfynd tillhörande KG 4:A2, med skepp med bågar under på ena sidan och två motstående tuppar på den andra (se uppsatsens framsida), har upphittats i Mälardalen. Denna variant skulle därför kunna vara en lokal utgivning efterliknande Hedebymynt. Varianten är dock mycket ovanlig, med två exemplar upphittade i Birka och tre på Helgö (Metcalf 1996a:419f). Samtidigt som Metcalf framhåller hypotesen är han därför noga med att säga att antalet myntfynd är för litet för att kunna hävda detta på ett statistiskt säkert sätt, samt att nytt utgrävningsmaterial från Birka skulle behövas för att klargöra detta. Argumenten för att det förekommit myntprägling i Birka, menar Metcalf, är dock lika starka och samma som de för att det förekommit i Ribe. (Metcalf 1996b:74ff)

Malmer kom 2007 att bemöta en del av Metcalfs påståenden och åter hävda att det endast ska ha funnits nordisk myntprägling i sydvästra Skandinavien fram till 990-talet (Malmer 2007:13). Hypotesen om en begränsad myntprägling i Birka kommenterade hon överhuvudtaget inte och det är uppenbart att hon stod fast vid sin tidigare tolkning (1966) att det inte ska ha förekommit någon myntprägling där. Hon kom däremot senare att ändra uppfattning angående Ribe (Malmer, manuskript).

De nordiska mynten är s.k. *tysta mynt*, mynt utan inskrifter, och Malmer framhåller (2007:13) två svårigheter vid tolkningen av sådana; dels svårigheten att fastställa en tillförlitlig hypotes rörande platsen och tiden då en tyst myntning utgavs, dels att detta även hänger samman med vilka perspektiv på monetär utveckling och statsformering som anförs. Tysta mynt innehåller inga referenser till var de myntades, och Malmer menar därför att det enda sättet att med säkerhet kunna veta var de myntades är att hitta faktiska arkeologiska lämningar av själva myntverket, vilket är mycket ovanligt. Inga sådana lämningar har ännu återfunnits för de skandinaviska 800-talsmynten, vilket betyder att det inte går att veta exakt var eller i vilken stad de präglades, endast att indikera det eller de mest troliga områdena i Skandinavien. Malmer menar därför att kopplandet av ett visst myntslag till en viss stad endast kan ses som en hypotes. (Malmer 2007:13)

2. Mynten med skepp och tupper

Som framkommit i uppsatsens bakgrundskapitel är det särskilt mynt tillhörande KG4 i kombination med skepp/tupper som enligt Michael Metcalf kan ha varit präglat i Birka. I detta kapitel presenteras de myntfynd som gjorts av kombinationen som grund för den fortsatta undersökningen.

Skeppsmotivet på de bildrika nordiska mynten har förlagor i liknande frisiska motiv. Däremot är det (enligt Ploug 2012:104) inte känt att motivet med två motstående tupper skulle ha en sådan förlaga. Medan skeppsmotivet förekommer i andra kombinationer än med tupper förekommer dessutom tupparmotivet endast i kombination med skeppsmotivet. Detta betyder att kombinationen är mycket ovanlig och det har endast upptäckts sex mynt av denna kombination (se sammanställning i tabell 1 och bildsidornas utseenden i fig. 3 och 4). 1966, när Malmers avhandling kom ut, var endast två mynt kända, bägge upphittade i Birka (se fig. 3, mynt 1076.1105 och 1077.1105). Detta bör också ha varit ett skäl till att Malmer inte noterade dessa mynts korologi mer, då det endast hade upphittats ytterst få exemplar och på en enda plats. Därtill tillmätte Malmer gravfynd en mindre betydelse, samt såg avvikande kombinationer som hybrider i sin metodik (se mer diskussion under forskningshistorik).

På 1970-talet kom ytterligare tre exemplar av tupper/skeppsmynt att upphittas på Helgö, där arkeologiska utgrävningar hade pågått sedan 50-talet (Malmer 1981:6f). Ön är belägen i Mälaren en kort bit ifrån Björkö, där Birka var beläget. Två av mynten upphittades brandskadade och två av dem var fragmentariska, eventuellt avklippta. Det fanns därefter fem kända exemplar (se fig. 3).

Tabell 1: Sammanställning över samtliga kända nordiska mynt med kombinationen tupper/skepp. Författarens bearbetning av information i Ploug (2012:104) samt Malmers fyndkatalog (Malmer, manuskript).

Nr:	Framsida:	Baksida:	Nr i Malmers katalog:	Vikt:	Fyndplats:
1.	Två motstående tupper	Skepp typ A2 med bågar	1076.1105	0,87 g	Birka, grav Bj 526
2.	Två motstående tupper, <i>stämpelidentisk med 1</i>	Skepp typ A2 med bågar	1077.1105	0,74 g	Birka, grav Bj 646
3.	Två motstående tupper, <i>stämpelidentisk med 1</i>	Skepp typ A2 med bågar	1078.1105	0,27 g	Helgö, grav 14
4.	Två motstående tupper	Skepp typ A2 med bågar	1074.1106	0,81 g	Helgö, grav 14
5.	Två motstående tupper, <i>stämpelidentisk med 4</i>	Skepp typ A2 med bågar	1075.1106	0,45 g	Helgö, grav 14
6.	Två motstående tupper, <i>Ej stämpelidentisk med 1–5</i>	Skepp typ A1 med fisk	1085.1107	0,95 g	Okänt – mynt utan fyndproveniens

På senare år har ytterligare ett exemplar framkommit, vilket Ploug (2012:104f) presenterar detaljerna kring. Det nyupptäckta exemplaret framkom i Danmark och förvaras idag på Vikingaskeppmuseet i Roskilde, men saknar fyndproveniens. Det skiljer sig markant från tidigare kända exemplar. Myntsidan med tupper är inte stämpelidentiskt med något av tidigare upphittade mynt. Framförallt skiljer sig därtill skeppssidan från de på de tidigare kända exemplaren (jämför fig. 4 och 3). Skeppet är också försett med drakhuvuden i stävarna. Ploug nämner det inte i sin artikel, men det kan noteras att det nyupptäckta exemplaret är ett skeppsmynt av typ A1 då det har en fisk undertill. Samtliga tidigare kända mynt i kombinationen tupper/skepp är istället av typ A2 med bågar under skeppet (se fig. 3). Därtill finns en rad detaljer som skiljer ut det nyupptäckta exemplaret från de tidigare kända, bl.a. att det över drakhuvudena finns varsin orm, att skeppets mast har en slags hästskoavslutning och att tupparnas ben ser annorlunda ut (se fig. 4). Myntets vikt är på 0,95 g, till skillnad från tidigare exemplar med en vikt på mellan 0,74–0,87 g (fragmenterade exemplar ej inräknade, se tabell 1). Ploug menar

därför att exemplaret kan vara präglat med originalstämplarna till huvudtypen tuppar och skepp, medan övriga exemplar är "senare, förenklade utgåvor" (citat Ploug 2012:105, uppsatsförfattarens översättning).

Fig 3: Skeppsmynt av typ A2 med tuppar på motsatt sida. Med Malmers numrering av bildsidorna. Källa: Malmer, manuskript. Utsnitt gjort av uppsatsens författare.

Fig 4: Det senast framkomna exemplaret i kombinationen skepp/tuppar. Med Malmers numrering av bildsidorna. Källa: Malmer, manuskript. Utsnitt gjort av uppsatsens författare.

Plougs konstaterande står inte i någon motsättning till idén att exemplar 1–5 kan tillhöra en lokal utgivning med efterpräglings som kan ha getts ut i Birka, även om detta endast är att betrakta som en hypotes och inte klarlagt. Att präglings av mynt 1–5 skett på annan ort än den för mynt 6 tyder även den viktiga skillnaden på att mynten tillhör typ A2 med bågar under skeppet, medan mynt 6 tillhör typ A1 med fisk under skeppet. Att mynten har lägre vikt tyder också på att de präglats tidsmässigt senare. Vidare kan i tabell 1 ses att tre av tuppar/skeppsmynthen (nr 1–3) är stämpelidentiska. Därtill är nr 4 och 5 stämpelidentiska, medan nr 6 inte är stämpelidentiskt med något av de andra. Av detta kan slutledas att det finns tre kända utmyntningar av kombinationen tuppar/skepp. Trots att det endast har upptäckts sex exemplar av mynten tyder detta därför ändå på en stor utmyntning. Huruvida denna sedan skett på endast en eller på flera platser är inte klarlagt, men det ovan diskuterade tyder klart på att utmyntningen kan ha skett på fler än en plats.

Ett ytterligare indicium på att mynt 1–5 kan ha präglats i Birka är att det bland fynden från grav Bj526, där ett av mynten upphittades (se nr 1 i tabell 1) även upphittades ett mynt av kombinationen CAROLUS/skepp, vars skeppsmotiv anses vara från samma stamp (enligt Metcalf 1996a:420). CAROLUS-stampen som användes när myntet präglades är dock enligt Metcalf omvänd i förhållande till de som användes för CAROLUS-mynt som upphittats i Hedeby. Sådana mynt är mycket ovanliga och tyder på att det kan ha präglats som en imitation på annan ort än i Hedeby, vilket då skulle kunna vara Birka, där myntet upphittades.

I Malmers fyndkatalog tas inte endast ett, utan två, mynt med kombinationen CAROLUS/skepp som upphittats i grav Bj526 i Birka upp som "retrograde", alltså omvända, vad gäller CAROLUS-sidan. Det är mynten med nummer 30.1080 och 38.1073, och det bör ha varit ett av dessa som Metcalf syftade på. Han verkar dock alltså ha missat att notera att det fanns ytterligare ett sådant mynt, men detta faktum bör snarast stärka hans iakttagelse. På planschen över CAROLUS-bildsidor i fyndkatalogen där dessa bildsidor finns med kan också ses att de är spegelvända i förhållande till nästan samtliga andra upphittade, oavsett fyndplats. Det förekommer dock ett till sådant mynt (med nr 39.1071) och som även det tas upp som "retrograde", och det hittades i Gudme i Danmark.

Skeppsmynnten och deras bildsidor diskuteras vidare i kapitel 4. Som där kan ses i tabell 2 förekommer skeppsmynnten förutom i kombination med tuppar även med bildsidorna CAROLUS och hjortar. Inga andra kombinationer har dock påträffats.

3. Forskningshistorik

I detta kapitel ges först en översikt av forskningshistoriken rörande de nordiska mynten fram till 1966. Därefter undersöks ett par teman med tillhörande argumentation som forskarna använt sig av och som påverkat deras syn och slutsatser.

3.1 Forskningshistorisk översikt fram till 1966

I sin avhandling (1966) tecknar Brita Malmer en ingående bild av de nordiska myntens forskningshistorik. Hon använder benämningen "nordiska mynt" och avser, som också framkommer av arbetets titel, sådana före år 1000. Fram till 1966 benämndes dock mynten med ett antal andra benämningar som "Birkamynt", "Björkömynt", "Äldste myntgrupper", "Hedebymynt" och "Hedebybrakteater" (Malmer 1966:1f). De tidigare standardverk som behandlade mynten var två arbeten av P. Hauberg, dels *Demi-bractéates danoises au type de Duerstede* (1891), dels *Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146* (1900). Malmer kom att rikta stark kritik mot Hauberg, framförallt då hon menade att han inte varit tillräckligt noggrann i sina definitioner och systematik.

De nordiska mynten började studeras vetenskapligt under mitten av 1800-talet. C. J. Thomsen var tidigt ute och presenterade olika myntfynd i flera verk. Han tänkte sig att mynten hade utvecklats i en ordnad följd från de tidigaste karolingiska förlagorna, via birkamynt (eller äldste myntgrupper) till halvbrakteater (som senare kom att benämnas KG 7–12 och anses präglade på 900-talet) och med många mellanled. Det fanns också andra företrädare för denna tolkning och som hävdade att de första efterpräglarna sannolikt varit frisiska. I detta kom även myntens vikt att spela en viktig roll när det kom till indelning av mynten i olika grupper. (Malmer 1966:3f)

Under 1870-talet satte Hjalmar Stolpe igång med sina utgrävningar av Birka på Björkö och hela 30 nya exemplar av birkamynt kom att grävas fram. Helt nya och bildrika mynt som upphittats kom sedan att presenteras av Hans Hildebrand som "Nordens äldsta mynt" i en uppsats med samma namn (Hildebrand 1885). Hildebrand framhöll att mynten hade präglats på Björkö och kom att benämna dem "Björkömynt", vilka han skiljde från halvbrakteater. Det huvudsakliga beviset som anfördes var att så många av mynten hade hittats just på Björkö, vid utgrävningarna av Birka. (Malmer 1966:5f)

En annan uppfattning rörande tänkta präglingsorter för de nordiska mynten var att de skulle ha präglats i Lund, en uppfattning som även Hauberg företrädde vid denna tid (Malmer 1966:6f). År 1909 kom dock ett viktigt verk ut som delvis skulle ändra synen på detta. Det var "Lund och Birka" (Stjerna 1909). I detta hävdade Stjerna att birkamynten inte kunde vara präglade i Lund eftersom staden inte existerade förrän på Knut den stores tid. Stjerna menade därför att mynten istället hade tillverkats i

Birka och att det skett av friser i staden. En annan forskare, Henrik Schück, framhöll att birkamynten gjorts av Birkaborna själva. Stjerna kom också istället för "Björkömynt" att kalla mynten för "Birkamynt", vilket kom att bli det vanliga därefter.

Såväl Hauberg som Hildebrand kom sedan att ändra ståndpunkt angående myntens präglingsort till att anse att de troligen präglats i Hedeby, så även tysken Nöbbe. En viktig anledning var att nya myntfynd gjordes vid Hedeby i form av tre mynt i kombinationen Carolus/Dorestad, därtill snart fler fynd (Malmer 1966:14ff). Bland de forskare som fortsatte att förespråka att myntprägling skett i Birka fanns dels de som framhöll att det skett utifrån en centralmakt, dels de som menade att det skett på initiativ av enskilda köpmän. Detsamma gällde för forskare som menade att myntpräglingen skett i Hedeby, däribland Nöbbe. En annan skillnad kunde vara mellan forskarnas gränsdragningar mellan olika kategorier av mynt och bruk av definitioner. (Malmer 1966:19ff)

I början av 1920-talet utkom skriften "Nordens äldsta mynt" (Nordman 1923). I denna kom Nordman att metodiskt studera de då kända myntbilderna och jämföra med annat arkeologiskt material som Torslundapålar, Vendelhjälmar, bildstenar och hängsmycken och utifrån detta visa att mynten hade unikt nordiska motiv och därför var nordiska (Malmer 1966:17). En annan nymodighet i arbetet var att Nordman inkluderade en tabell med en uppställning över fyndplatser och antalet mynt, därtill indelade i olika typer efter Haubergs klassificering. Detta var ett tillvägagångssätt som möjliggjorde en mer systematisk genomgång av materialet och en metod som Brita Malmer senare kom att använda sig av. I Nordmans tabell fanns 57 mynt, varav 26 hade upphittats i mellersta Sverige och 23 i Sydskandinavien eller norra Tyskland. (Malmer 1966:17)

Under 1940-talet utkom Arbmans arbeten där han presenterade det arkeologiska materialet från Birka i detalj, som grävts fram av Stolpe mer än 50 år tidigare (Arbman 1940 m.fl.). Detta blev då mer tillgängligt för efterföljande forskare. En viktig forskare under 1950-talet var Rasmusson, som lät presentera en helt ny typindelning för de nordiska mynten, såväl birkamynt som hedebyhalvbrakteater (Rasmusson 1956). Intressant att notera gällande specifikt för birkamynten och skeppsmynthen var att han delade in dessa i hela sex olika typer för de båtbilder som var kända, till skillnad från Malmer som senare kom att endast ha tre, d.v.s. båt A1, A2 och B. Rasmusson daterade birkamyntgruppen till mellan ca 810–910, vilket var en senare datering än den som framhållits av Nöbbe och Lindqvist. Liksom forskaren Jankuhn ansåg han också att fyndförhållandena visade att birkamynten var präglade i Birka, medan samtliga halvbrakteater hade präglats i Hedeby. (Malmer 1966:34f)

I verket "Haithabu [det tyska namnet på Hedeby], ein Handelsplatz der Wikingerzeit" kom sedan Jankuhn att sammanfatta forskningsbilderna kring de nordiska mynten (Jankuhn 1956). Enligt Jankuhn fanns i staden en begränsad myntprägling av Carolus/Dorestad-typ under 800-talets andra hälft och vid samma tid bedrevs sannolikt myntprägling av bildrika mynt i Birka. Anledningen till att det präglades mynt i Hedeby ska ha varit den vinst som myntherren kunde göra genom att ta ut slagskatt, och myntherren kunde antingen varit den danske kungen eller frisiska handelsmän. (Malmer 1966:33)

1962 sammanfattade sedan den engelske forskaren Sawyer forskningsläget kring de nordiska mynten: "These coins... may have been struck as early as 820 at Birka and later at Hedeby as well. Half-bracteates were struck at Hedeby in the middle years of the tenth century" (citat i Malmer 1966:37). Då Malmers avhandling utkom ett par år senare ansåg fortfarande de flesta svenska forskare att birkamynten helt eller delvis hade präglats i Birka. (Malmer 1966:35ff)

3.2 Teman i forskarnas tolkningar

Av den korta översikten av forskningshistorik kan konstateras att det inte är någon ny tanke att det kan ha förekommit myntprägling i Birka. Tvärtom var detta fram till 1966 en vanlig uppfattning med

tillhörande forskningsdiskussioner och tolkningar. Malmers avhandling kom att ändra på detta till förmån för synen att det endast skulle ha förekommit en präglingsplats för de nordiska mynten, och att det varit Hedeby. I det följande diskuteras teman som var vanliga i forskningsdiskussionerna och som forskarna använde sig av för sina tolkningar.

3.2.1 Korologi och ikonografi

Precis som under senare tid var argumentering rörande de nordiska myntens korologi och ikonografi vanliga inom forskningen fram till 1966. Myntens korologi och ikonografi tas också upp mer längre fram i denna uppsats (kapitel 4 och 6). Eftersom så många myntfynd hade gjorts vid utgrävningarna av Birka under 1800-talet var det naturligt att tänka sig att de nordiska mynten var präglade där, men i takt med att nya myntfynd gjordes kom fokus att skifta mer till sydvästra Skandinavien och Hedeby. I fråga om myntens präglingsort avvisade Hauberg idén om att mynten skulle ha präglats på Björkö, detta då han menade att ön hade ett "perifert" läge samt eftersom mynten hade använts som hängsmycken. Istället vidhöll han till en början att mynten hade präglats i Lund, detta då de flesta fyndplatserna låg i Danmark-Skåneland och särskilt i dess östra del. Han kom senare att ändra uppfattning till att de präglats i Hedeby (Malmer 1966:6f). Slutsatsen kan dras att myntfynden var mycket styrande för synen på var mynten hade präglats, och i takt med att nya fynd gjordes förändrades bilden av korologi.

Vidare är argument rörande de nordiska myntens ikonografi vanliga inom forskningshistoriken. Särskilt i 1910-talets debatt om de nordiska mynten kom dess bilder och symbolbruk att tas upp mycket. Forskaren Kjellberg framhöll som argument för att mynten präglats i Birka att de inte hade kristna symboler medan bl.a. Hauberg menade att så var fallet, genom bilderna av hjort och orm. Samma symboler kunde tolkas olika, vilket kan ha hängt samman med forskarens utgångspunkter. En annan tolkning som figurerade var av Wilcke, som framhöll att birkamynten var präglade både i Birka och Hedeby. Han förde också fram tesen att de hade hört samman med den kristna mission som hade bedrivits på 800-talet (Malmer 1966:14ff). Om så kan ha varit fallet diskuteras vidare i kapitel 6 i uppsatsen.

Diskussioner fanns även kring varför man trodde att myntprägling kommit igång i Birka. Lindqvist framhöll att myntpräglingen i staden kommit igång i syfte att bedriva utrikeshandel, och menade att särskilt mynt av typen Carolus/Dorestad-imitationer hade varit bra för detta ändamål då de inte hade nordiska motiv. Detta skulle också förklara varför dessa mynt fått särskilt stor spridning. (Malmer 1966:18)

En annan intressant aspekt att notera är att om skepps/tuppar-mynten präglats i Birka ställs den viktiga frågan av vem eller vilka, samt varför. Möjligheten att så gjorts av inflyttade friser, vilket förts fram forskningshistoriskt av bl.a. Stjerna, är fullt möjlig. Friserna hade myntekonomi som annars inte var i bruk i 800-talets Svealand. Mynten kan också avsiktligt ha präglats för en viss handel och handelsmän, och det kan ha varit med frisiska handelsmän. Mynten kan också ha präglats i samband med den karolingiska missionen.

3.2.2 Åtskillnadstanken

I de akademiska diskussioner som fördes rörande birkamynten och Hedebyhalvbrakteaterna fanns också, enligt Malmer, vad hon kallar för en "åtskillnadstanke" hos forskare (Malmer 1966:19). Åtskillnaden gällde huruvida samtliga nordiska mynt skulle tolkas som del i en och samma slutna serie eller ej. Malmer själv hävdade att det inte fanns någon åtskillnad och utgick ifrån det i sin avhandling. Åtskillnadstanken gick tillbaka på Hildebrands och Haubergs arbeten och kom att påverka synen på myntpräglingsorter under lång tid. Utifrån åtskillnadstanken kunde hävdas att de bildrika nordiska

mynten präglats i Birka som en serie, medan Hedebyhalvbrakteaterna präglats i Hedeby som en annan (Malmer 1966:19f). Detta var alltså en tanke som förkastades av Malmer. Det kom sedan att bli en mycket viktig utgångspunkt för hennes tolkning att samtliga nordiska mynt skulle ha präglats i Hedeby, på en enda ort och inte på två eller flera. I sin avhandling kom hon fram till att mynten tillhörde en och samma serie utifrån överlappningen av de bildrika myntens motiv och den därav följande indelningen i KG 3–6 (se fig. 1). I ljuset av senare års myntfynd och forskningsresultat kan konstateras att åtskillnadstanken ändå åtminstone delvis tycks ha varit befogad, i och med det ökande erkännandet av att myntprägling förutom i Hedeby även skett i Ribe. Förändringen av utgångspunkten öppnar också för möjligheten att myntprägling kan ha skett även i Birka då all myntprägling inte längre tros ha skett på endast en plats.

3.2.3 Nationalism

Ett annat metodologiskt tema som kan noteras inom forskningshistoriken kring de nordiska mynten är att forskningen vid 1900-talets början var nationalistiskt präglad. Från 1910-talets mitt blev debatten om birkamynten i ökande grad nationalistisk (Malmer 1966:14), vilket också påverkade forskarnas syn på var de nordiska mynten kunde ha präglats. Flertalet svenska forskare kom att stå bakom Birkahypotesen medan danska och tyska forskare argumenterade för Hedeby. En svensk forskare som var klart nationalistiskt influerad var Sune Lindqvist (1926:307ff). Han diskuterade bl.a. styret över Hedeby och menade att staden t.o.m. skulle ha grundats av svenskar. Myntpräglingen i Norden hade börjat i Birka och sedan spridit sig därifrån till Hedeby, som Lindqvist även menade var en koloni till Birka (Malmer 1966:18f). Diskussionen var uppenbart nationalistiskt präglad men ställer också intressanta perspektiv och frågor kring maktförhållandena mellan Birka och Hedeby. Om de två handelsplatserna hängde ihop politiskt och hade samma styre under perioder bör detta också ha påverkat ekonomin och bruket av myntekonomi. Myntpräglare kan ha rört sig mellan städerna. Inte minst gjorde handelsmännen det, som också brukade mynten för sin handel.

I takt med att nationalistiska värderingar minskade i de nordiska samhällena kom sedermera inslaget av nationalistiska värderingar att minska även i forskarnas analys av de nordiska mynten. Det blev då mindre kontroversiellt för svenska forskare att hävda att Birkamynten inte var präglade i Birka.

3.2.4 Olika syn på gravfyndens betydelse

En viktig skiljelinje i forskningshistoriken kring de nordiska mynten och framhållandet av olika präglingsorter går i synen på betydelsen av gravfynd och vilken vikt dessa skall tillmätas. Det kan konstateras att om man tillmäter gravfynd mer betydelse så kan det påverka forskarens slutsatser i en helt annan riktning än om man inte gör det. Betydelsen av gravfynd och vilken fyndtyp ett visst fynd är diskuteras också vidare i kapitel 5.

1926 publicerade Sune Lindqvist uppsatsen "Birkamynten" med för tiden ny information om Birkagravarna och de nordiska mynt som hade grävts fram i dessa (Lindqvist 1926). Lindqvist hävdade bestämt att de nordiska mynten hade präglats i Birka. Viktiga argument var de många myntfynden från Birkas gravar, vilka Lindqvist menade skulle tillmätas större betydelse än vad de kommit att få. Dessa var dock gravfynd. Han menade också att det faktum att mynten gjorts om till hängsmycken inte talade emot att de skulle ha präglats i Birka. Tvärtom skulle stadens invånare "med stolthet burit de första birkamynten som symboler för en kulturell högkonjunktur" (cit. ur Malmer 1966:18). För påståendet noterade Lindqvist även att öglorna på mynten hade satts dit på så sätt att just de nordiska bildsidorna blivit synliga som hängen. (Malmer 1966:18)

Utifrån gravfynden i Birka och framförallt grav 526 framhöll även Nordman att birkamynten hade präglats i Birka. Han kan dock inte ha känt till så mycket om gravmaterialet från Birka i detalj eftersom

det mesta av detta var helt opublicerat då Arbmans publikationer ännu inte hade publicerats (Malmer 1966:17). Forskaren Person vid 1930-talets början var dock kritisk. Han framhöll vad gällde birkagravarna och myntfynden i dessa att de inte kunde ses som viktiga, detta då bara omkring 1% av de gravar som undersökts hade innehållit birkamynt, dessutom då gravarna var från flera århundraden och fynden endast gjorts i kvinnogravar. (Malmer 1966:19) Senare skulle även Malmer (1966) vara kritisk till gravfyndens betydelse och istället tillmäta lös- och skattfynd en större betydelse (se kap. 5).

3.3 Forskningsmetodikens påverkan på resultaten

I det följande diskuteras hur forskarnas bruk av forskningsmetodik låg till grund för deras slutsatser. En inledande iakttagelse som kan noteras är att Malmers avhandling utgör något av en motreaktion till Haubergs vetenskapliga arbeten, som Malmer menar brast i vetenskaplig noggrannhet. Malmer är avhandlingen mycket kritisk särskilt till 1900–1945 års forskning. Hon menar att debatten som fördes kännetecknades dels av "bristande kännedom om materialet", dels av "otillräckliga definitioner" och att forskare olyckligtvis stött sig på Haubergs typologi (Malmer 1966:25). Hon framhåller även att diskussionen kännetecknades av tankekonstruktioner och ofta med auktoritetstro till Hauberg.

Malmer framhåller att många forskare hyste auktoritetstro till berömda forskare och litade till vad de framhöllit i olika översiktsarbeten, vilka kommit att ses som en slags kanoniska skrifter, i tron att dessa var resultaten av en gediget bedriven grundforskning (Malmer 1966:39). Hon framhåller också att forskningen påverkats av forskarnas egna, subjektiva värderingar. Paradoxalt nog kan konstateras att Malmers eget arbete under flera decennier efter dess utkomst också kommit att fungera som ett slags kanonisk skrift för tolkningen och studiet av de nordiska mynten, och senare forskare har hyst stor auktoritetstro till Malmer.

I avhandlingen diskuterar Malmer ingående Haubergs forskningsmetodik och menar att denna kännetecknades av bristande gränsdragningar mellan karolingiska originalmynt, birkamynt och Hedebybrakteater. Hauberg hade benämnt birkamynten "äldste myntgrupper" och delat in dem i sju olika typer (Malmer 1966:6). Han hade också daterat mynten till perioden 870–900, alltså ca 50 år senare än vad Malmer kom att göra. De myntsidor Hauberg avbildat i "Myntförhold og Udmyntninger" framhöll Malmer inte skulle vara representativa och att en del av mynten till och med hade blivit både feltecknade och förskönade. Ett annat misstag var enligt Malmer (1966:11) att Hauberg försökt avbilda så många olika myntsidor som möjligt och därmed även mycket ovanliga sådana och utan att ange deras frekvens. Sammantaget pekade Malmer på bristande vetenskaplig noggrannhet i behandlingen och analysen av myntmaterialet hos Hauberg, vilket hon menade hade påverkat den tidigare forskningsbilden negativt. Samtidigt vidhöll hon dock att Haubergs forskning var viktig för att föra forskningsbilden framåt, bl.a. genom indelningen av mynten i huvudgrupper, baserade på viktuppgifter, därtill att skattfynd använts för att datera mynten och ange deras sannolika präglingsort. Detta var viktiga utgångspunkter hon själv kom att bruka i sin egen forskning. (Malmer 1966:11f)

Vidare kan noteras att Malmers forskningsmetodik legat till grund för hennes slutsatser. Malmer hävdar i sin avhandling att medan Hauberg och andra tidigare forskare ofta varit empiriskt inriktade i sin forskningsmetodik har hon själv varit rationell. Den forskningsmetodik hon använt sig av var en typologisk metod framtagen av Mats P. Malmer där det centrala var grupperandet av undersökningsmaterialet utifrån så kallade verbala bilddefinitioner (Malmer 1966:248). Genom att i detta arbeta rationellt menar Malmer också att hon på ett bättre sätt kunnat definiera hela det myntmaterial som funnits tillgängligt, även typologiska mellangrupper och svårdefinierade gränfall. I kategoriseringen av de nordiska mynten har hon utgått ifrån bl.a. myntens vikt, diameter, kantörnering, bildkombinationer och stämpelställning. Malmer ser dessa typologiska element som objektivt registrerbara, t.ex. vikten. Hon menar även att vikten kan registreras objektivt, men inte t.ex. ett mynts nötning, vilket är föremål för forskarens subjektiva bedömningar och då inte kan registreras

objektivt. I sin rationella metod har hon eftersträvat att vara "fullständigt objektiv" och använt sig av "strikta kvantitativa analyser, framställningar i tabeller och i grafisk form" (cit. 1966:42, 44).

Slutsatsen kan dras att Malmer i avhandlingen varit klart processuellt inriktad, med naturvetenskapliga tillvägagångssätt och utgångspunkter för hur forskningen skulle bedrivas. Detta har också påverkat hennes resultat. Enligt Olsen (2010:39f) var Mats Malmer, vars typologiska metod Brita Malmer använde sig av, en av de främsta företrädarna i Sverige för den processuella arkeologin. Riktningen hade två bärande bjälkar: logisk-positivistisk kunskapsteori och funktionalism, varpå man byggde sin ontologi och epistemologi. Olsen hävdar i sammanhanget (2010:40) att Mats Malmer stod för ett "positivistiskt alternativ" inom arkeologin under 1960-talet. Enligt denna skulle endast observerbara och mätbara faktorer ligga till grund för vetenskapen. Forskaren skulle hålla sig så neutral som möjligt och framställa objektiv kunskap. Det är alltså denna kunskapssyn som ligger bakom Brita Malmers strävan att försöka hålla sig fullständigt objektiv i sin avhandling. Den processuella arkeologin var också en motreaktion till den tidigare kulturarkeologin, till vilken 1900-talets tidiga arkeologer som Hauberg kan räknas. När Brita Malmer riktar kritik mot Hauberg riktar hon därmed även kritik mot kulturarkeologin och dess sätt att arbeta.

Den processuella arkeologin kom senare att kritiserats av forskare tillhörande olika riktningar inom postprocessuell arkeologi. Denna kom att kritisera det positivistiska vetenskapsidealet och istället bl.a. mer betona symboliska och kommunikativa synvinklar på materiell kultur (Olsen 2010:52). Det är troligt att t.ex. ikonografin av de nordiska mynten och tolkningar kring bildmyntens symboliska betydelser hade kunnat spela en större roll inom en sådan tolkningsram. Att som Malmer i hennes avhandling endast utgå ifrån till synes objektivt mätbara faktorer som myntens vikt skulle kunna uppfattas som snävt och uteslutande. I senare arbeten, där Malmer dock diskuterade och analyserade kristen ikonografi på de nordiska mynten (Malmer 2002), kan dock konstateras att hon tog sådan symbolik i beaktning.

Ytterligare ett metodologiskt tillvägagångssätt som påverkat Malmers forskningsresultat är det sätt varpå hon studerat mynten. Bildmotiven på de nordiska mynten förekommer i många olika kombinationer på myntsidorna. Enligt Malmer förekommer minst en fjärdedel, och för en del bilder över hälften, av bildmotiven i vad hon kallar en "hybrid, icke reguljär kombination" (cit. 1966:44). Av praktiska skäl fokuserade hon därför i sin avhandling, till skillnad från vad som var brukligt inom forskningen i samtiden, på att studera myntens *bildsidor* snarare än kombinationen av bägge sidor. Först när det kom till att gruppera mynten i olika kombinationsgrupper blev det mer aktuellt att titta på kombinationen av bildsidorna. Detta fick till följd att Malmer främst studerade bildsidorna var för sig. (Malmer 1966:44f)

Även Malmers grundidé att det endast ska ha funnits en präglingssort för samtliga nordiska mynt bör ha spelat en viktig roll. De senaste årens ökade uppmärksamhet kring att det i Sydskandinavien i själva verket, vad man nu tror, faktiskt fanns två präglingssorter och inte endast en, öppnar också för möjligheten att det kan ha funnits fler.

4. Myntens korologi

Analyser av geografisk spridning, alltså korologi, brukas ofta inom numismatiken för att lokalisera den sannolika präglingssorten för anonyma mynt (Malmer 2007:20). Studier av korologin för KG 3–4 bör därmed kunna säga en del om de nordiska 800-talsmyntens sannolika präglingssorter, vilket presenteras och diskuteras i detta kapitel.

4.1 Skeppsmyntens korologi

Det är i allmänhet mer logiskt att tänka sig att de nordiska mynten spridits österut från södra Skandinavien, än att korologin skulle förklaras genom att mynten spridits västerut från Birka (Metcalf 1996a:410). Utifrån resultaten i Malmers avhandling 1966 kan också konstateras att en stor del av de nordiska mynten sannolikt präglats i Sydsandinavien. Av särskilt intresse för föreliggande uppsats är att Metcalf pekar på att gruppen KG 3–4 innehåller mer än en stil, och detta gäller särskilt skeppsmynten. Metcalf pekar på att skeppsmynten av typ A2 korologiskt är samlat till Mälmarregionen medan typ A1 har ett helt annat spridningsmönster, med fynd över hela Skandinavien och Ryssland förutom i Birka. Det finns därför en uttalad geografisk uppdelning mellan typerna A1 och A2 och Metcalf menar att det är svårt att tänka sig hur uppdelningen skulle ha uppstått om samtliga varianter skulle ha präglats i Hedeby (Metcalf 1996a:421). Som presenterades i den teoretiska bakgrunden hävdar han utifrån detta hypotesen att A1-typen präglats i Hedeby och A2 i Birka (Metcalf 1996b:75). Ytterligare senare forskningsresultat (Feveile 2020) pekar dessutom på att utmyntningen av typ A1 kan ha skett i Ribe (se 4.2).

Det finns också en liknande rumslig skillnad i spridningsmönstret mellan KG5 och KG6, där den senare saknas helt i fynden från Birka. Skillnaden mellan de två, som den definierats av Malmer, är att det på KG5 finns en ihopringlad orm under dessa mynts monstermotiv, medan det på KG6 istället är en cirkel med en linje. Av de 25 exemplar Malmer identifierade av KG5 var 17 upphittade i Birka, därtill inte ett enda av KG6. (Metcalf 1996a:421)

Mynt tillhörande KG 2–4 samt KG 5 har upphittats såväl på Helgö, i Birka, Söderby på Lovö och vid Hovgården på Adelsö, samtliga platser som ligger nära varandra i Mälardalen. Därtill har fynd gjorts vid det närliggande Näsby. Geografiskt sett finns alltså en gruppering av myntfynd till regionen (Metcalf 1996a:415). De flesta mynten är upphittade i Birka i kvinnogravar, där de hittats omgjorda till hängen och ofta försedda med nitar (se vidare i kapitel 5). 29 mynt tillhörande KG 2–6 hittades där vid Hjalmar Stolpes utgrävningar på 1800-talet och i 15 olika gravar. Tretton av mynten tillhör KG 2–4 och hittades i fyra olika gravar, av vilka grav Bj 526 innehöll nio mynt i olika varianter. (Metcalf 1996a:415)

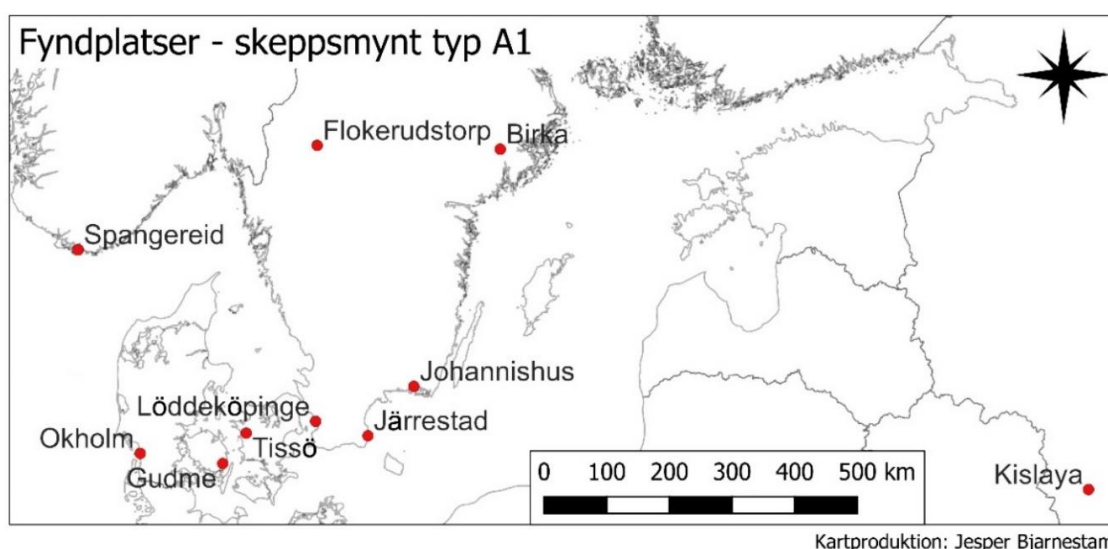

Fig. 6: Sammanställning av samtliga kända fyndplatser för skeppsmynt av typ A1, med en fisk under skeppet. Författarens sammanställning av information i Malmers fyndkatalog (Malmer, manuskript). Kartan är producerad i QGIS utifrån koordinater tillhandahållna från olika karttjänster på Internet.

För uppsatsen har Malmers fyndkatalog från ca år 2010 gått igenom (Malmer, manuskript) för att se om Metcalfs hypotes rörande skeppsmyntens präglingsorter kan stämma korologiskt utifrån de

myntfynd som då var kända. Fyndkatalogen täcker in ca 44 års ytterligare myntfynd efter 1966 och innehåller en förteckning över samtliga då kända nordiska mynt. Resultatet gällande skeppsmynnten av typ A1 kan ses i fig. 6, som visar typens då kända fyndplatser. Observera dock att de skeppsmynt som nyligen upphittats söder om Ribe vid Damhus (se Feveile 2020 samt avsnitt 4.2 nedan) inte tagits med här då de inte finns med i Malmers fyndkatalog. Fynden av dessa avviker dock inte från det mönster som uppvisas i fig. 6, utan stödjer detta. Som kan ses i fig. 6 har mynt upphittats såväl i Danmark-Skåne som i Sverige och Norge, därtill ett fynd gjorts i Kislaya i Ryssland, beläget mer än 100 mil ifrån något skandinaviskt land. Hälften av fyndplatserna är belägna i Danmark eller Skåne och detta kan tolkas korologiskt som att stödja Ribe, eller möjligen Hedeby, som myntens sannolika präglingsplats. Därefter har mynten spritts österut och norrut till övriga fyndplatser.

Vidare visar fig. 7 motsvarande sammanställning över samtliga kända fyndplatser omkring år 2010 för skeppsmynt av typ A2. Som kan ses finns samtliga fyndplatser i Sverige och under flera årtionden sedan fynden gjordes på Helgö var Birka och Helgö de enda kända fyndplatserna. Under senare år har dock ytterligare ett exemplar av mynttypen upphittats i Stora Uppåkra i Skåne genom undersökning med metalldetektor. Det är mycket intressant att notera att inte ett enda skeppsmynt av typ A2 har upphittats vare sig i Danmark eller Tyskland, där Hedeby var beläget. Utifrån spridningsmönstret kan konstateras att Metcalfs hypotes om att typen A2 präglats i Birka förefaller att kunna stämma om man ser till detta korologiska mönster. Hade mynten varit präglade i Hedeby borde rimligen mynt av typen ha upphittats däromkring och på danskt område, därtill sannolikt fler i Sydsandinavien överlag.

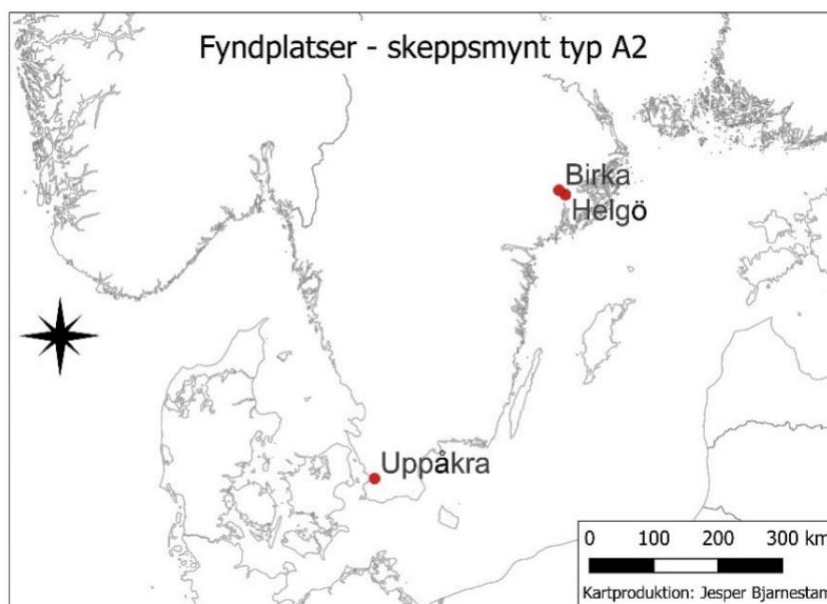

Fig. 7: Sammanställning av samtliga kända fyndplatser för skeppsmynt av typ A2, med bågar under skeppet och fyrkantiga segel. Författarens sammanställning av information i Malmers fyndkatalog (Malmer, manuskript). Kartan är producerad i QGIS utifrån koordinater tillhandahållna i RAÄ:s söktjänst Fornsök.

Om Metcalfs hypotes stämmer betyder det vidare att Birka inte enbart tog emot mynt från Hedeby och Ribe under tidig vikingatid, utan också hade egen myntprägling under första halvan av 800-talet, om än troligen i begränsad omfattning. De mellanliggande regionerna mellan Sydsandinavien och Birka vid denna tid hade av allt att döma inte någon myntekonomi. Ett och annat mynt bör dock ändå ha hittat dit, men då sannolikt hamnat undangömt bland en familjs ägodelar och kan ha gjorts om till smycken (Metcalf 1996a:422). Därtill brukades mynten för sitt silvervärde som en del av viktekonomin. Handelsstaden Birka utgjorde ett undantag från övriga delar av mellersta Sverige, dit handelsmän förutom österifrån färdades direkt från andra handelsplatser i väst som de i Hedeby och Ribe. Detta medförde att de mynt som togs med "hoppade över" (cit. Metcalf 1996a:416, min översättning)

mellanliggande regioner och kan förklara varför så många myntfynd generellt gjorts i Birka. Det kan också bero på att storskaliga grävningar gjorts där, samt inte minst på grund av att mynten bevarats särskilt väl där då de var gravfynd. (Metcalf 1996a:416, 426)

För att vidare utröna skeppsmyntens korologi och huruvida Metcalfs hypotes om myntprägling i Birka kan stämma är det också viktigt att titta på vilka slags fynd de olika myntfynden varit. I tabell 2 har jag utifrån Malmers fyndkatalog 2010 gjort en sammanställning över samtliga då kända skeppsmynt. Tabellen har kolumner för vilka slags fyndtyper myntfynden varit; om de varit gravfynd, lösfynd, hopade fynd eller skattfynd. Därtill framkommer information om fyndplatsernas geografi samt vilken typ baksidan av varje mynt tillhör.

Tabell 2: Sammanställning över samtliga kända skeppsmynt i Malmers fyndkatalog, omkring år 2010. Författarens bearbetning av information i Malmer, manuskript.

Typ framsida:	Typ frånsida:	Fyndplats:	Land:	Gravfynd:	Lösfynd / enkelfynd:	Hopat fynd / boplat fynd:	Skattfynd:
Skepp (A1)	Hjort	Johannishus	Sverige	X			
Skepp (A1)	Hjort	Järrestad	Sverige (Skåne)		X		
Skepp (A1)	Hjort	Spangereid	Norge	X			
Skepp (A1)	Hjort	Spangereid	Norge	X			
Skepp (A1)	Hjort	Spangereid	Norge	X			
Skepp (A1)	Hjort	Spangereid	Norge	X			
Skepp (A1)	Hjort	Löddeköpinge	Sverige (Skåne)		X		
Skepp (A1)	Hjort	Tissø	Danmark		X		
Skepp (A1)	Hjort	Kislava	Ryssland				X
Skepp (A1)	Hjort	Birka	Sverige	X (Bj526)			
Skepp (A1)	Carolus	Okholm	Danmark			X	
Skepp (A1)	Carolus	Flokerudstorp	Sverige		X		
Skepp (A1)	Carolus	Gudme	Danmark			X	
Skepp (A1)	(okänt)	Birka	Sverige	X (Bj526)			
Skepp (A1)	Tuppar	(okänt)	Trol. Danmark	(okänt)			
Skepp (A2)	Carolus	Birka	Sverige	X (Bj526)			
Skepp (A2)	Tuppar	Helgö	Sverige	X (gr 14)			
Skepp (A2)	Tuppar	Helgö	Sverige	X (gr 14)			
Skepp (A2)	Tuppar	Birka	Sverige	X (Bj526)			
Skepp (A2)	Tuppar	Birka	Sverige	X (Bj646)			
Skepp (A2)	Tuppar	Helgö	Sverige	X (gr 14)			
Skepp (A2)	Carolus	Birka	Sverige	X (Bj526)			
Skepp (A2)	Carolus	Birka	Sverige	X (Bj526)			
Skepp (A2)	Carolus	Uppåkra	Sverige (Skåne)		X		
Skepp (B)	Carolus	Hollenaes	Danmark			X	
Skepp (B)	Carolus	Birka	Sverige	X (Bj526)			
Skepp (B)	Carolus	Stapelholm	Tyskland	(okänt)			

Som kan ses i tabell 2 utgör gravfynden en klar majoritet av samtliga fynd av skeppsmynt. Detta gäller särskilt typen A2, men även för typ A1 har hälften av alla fynd varit gravfynd. Den andra hälften utgörs dock av övriga fyndkategorier, vilka endast är representerade en gång för A2, genom metalldetektorfyndet i Uppåkra. Hur detta mönster ska tolkas hänger mycket samman med vilket värde man tillmäter gravfynd och detta diskuteras vidare i kapitel 5. Det kan dock konstateras att den

generella ståndpunkten inom forskningen är att gravfynden inte bär på lika mycket information som övriga fyndkategorier, särskilt lös- och skattfynd. Detta var också den hållning Malmer företrädde i frågan och som var en viktig anledning till varför hon nådde slutsatsen att det inte skulle ha förekommit myntprägling i Birka, där fynden utgjordes av just gravfynd. I tabell 2 framkommer också ett annat intressant samband. Samtliga fransidor på mynten av typ A2 är antingen med motiv av tuppar eller Carolus. Det förekommer alltså inga andra kombinationer av mynthsidor för typen, vilket ytterligare skulle kunna stödja att dessa mynt varit en egen produktion. Tittar man istället på typ A1 är nästan samtliga antingen hjort eller Carolus, dock finns även ett exemplar med tuppar, vilket är det senast framkomna exemplaret och som nu förvaras i Roskilde.

4.2 Nya myntfynd vid Ribe

Utifrån senare års arkeologiska fynd, framförallt ifrån Ribe, vidhöll Metcalf på 1990-talet (1996a, 1996b) att mynten tillhörande KG 5 var ifrån Ribe. Malmer hade 1966 kommit fram till att samtliga mynt med hjortmotiv varit präglade i Hedeby. Moesgaard framhåller (2018b) att detta var en fullt rimlig slutsats utifrån de fynd som då var kända, som inte hade någon koncentration till Ribe vad gällde KG 5–6. Inte heller var vikingatidens Ribe känt av arkeologer, vilket det blev först under de efterföljande årtiondena (Moesgaard 2018b:17f). Den utgrävning som kom att ske vid Ribes posthus fick Malmer dock vetskap om innan sin bortgång, och denna gav viktiga resultat utifrån myntfynd där. Vidare fick även en tydlig koncentration av lösfynd till och omkring Ribe Malmer att ändra uppfattning och vidhålla att det sannolikt förekommit myntprägling på två orter i sydvästra Skandinavien på 800-talet; dels i Schleswig-Holstein, alltså vid Hedeby, dels på södra Jylland, vid Ribe (Malmer 2007:22). Detta betyder att Malmer till 2007 ändrade ståndpunkt sedan 1966, då hennes slutsats var att det endast funnits en myntpräglingsplats i Skandinavien. I den opublicerade myntkatalogen från omkring 2010 har hon också listat hjortmynten som troligen präglade i Ribe (Moesgaard 2018b:18).

Moesgaard (2018b:17ff) har vidare visat utifrån nya fynd av mynt med framåtblickande hjortar, vilka är en del av KG4, att Ribe tycks ha haft en omfattande, officiell och tidigare icke erkänd myntprägling under 800-talet. Fram till för ca 20 år sedan var endast ett enda sådant mynt känt, men fram till 2018 gjordes ytterligare tolv fynd, vilka upphittades med hjälp av metalldetektor runt om i Danmark, Skåne och Sydnorge. Fynden är av KG5-varianten med framåtblickande hjort, medan nästan samtliga tidigare upphittade mynt istället varit av varianten med bakåtblickande hjort, vilket det även gjorts nya fynd av. De tretton upphittade mynten med framåtblickande hjort upphittades jämnt utspridda mellan Skåne, Själland, Lolland, Fyn, Jylland och Sydnorge (2018b:17ff). Utifrån den därtill upphittade Damhusskatten, vilken upptäcktes 2018 och med över 200 myntexemplar, tillskrivs myntningen nu till Ribe (Feveile 2020). Detta är också ett exempel på hur upptäckten av ett nytt skattfynd snabbt kan förändra en tidigare forskningsbild. Fynden tolkades först (Moesgaard 2018a) som tydande på att Ribe utgjort en avskärmad handelszon i mynthänseende under 800-talet och där endast mynt av typen ansikte/tillbakablickande hjort varit tillåtet som betalningsmedel. Ytterligare fynd därefter visade att också mynt med motiv av ansikte/framåtblickande hjort var ifrån Ribe (Moesgaard 2018b). Till detta lade sedan Feveile (2020:65) forskningsresultatet att även halvpenningar av motiv med skepp, av typ A1 med fisk, och framåtblickande hjort tillhört Ribeutmyntningen. Detta betyder i så fall även att fisksymbolen som finns på dessa mynt kan kopplas till Ribe, vilket diskuteras mer i kapitel 6.

Mycket tyder också på att en liknande situation rådde i Hedeby vid samma tid, fast istället av mynt med Carolus/Dorestad imitationer. I ljuset av detta bör kunna argumenteras för att det samma gällde för Birka. Det var vid samma tidsperiod och såväl Ribe som Hedeby hade, av allt att döma, myntekonomi. Det är ingen orimlig tanke att tänka sig att Birka också kan ha haft det, eller att försök att införa det gjordes även där under första halvan av 800-talet. Det var också vid denna tid som präglingen av mynten med motiv med skepp av typ A2 och tuppar tillkom. Ett förbehåll är dock att det i Birka istället gjorts omfattande fynd av dirhemer, men dessa är dock betydligt vanligare i 900-talsfynd

än från 800-talet. Då många av de nya danska myntfynden av nordiska mynt upphittats genom undersökningar med metalldetektor kan man också spekulera kring betydelsen av bruket av metalldetektor. Dessa tycks brukas i betydligt högre grad i Danmark än i Sverige, där det inte är tillåtet utan speciellt tillstånd från Länsstyrelsen. Fler undersökningar med metalldetektor vid t.ex. Svarta Jorden i Birka skulle sannolikt kunna frambringa fler lösfynd av mynt, på samma sätt som gjorts även vid t.ex. Uppåkra på senare år.

5. Mynten som gravfynd och hängen

5.1 Mynten som hängen

Många av fynden av nordiska mynt tillhörande KG 3–6 har upphittats som mynthishängen i gravar. Så var även fallet med de flesta av mynten från gravarna Bj 526 och Bj 646 i Birka, bl.a. mynt nr 2 i tabell 1, med motiv av tuppar/skepp (nr 1077.1105 i Malmers fyndkatalog). Intressant att notera är att myntet sedan det upphittades tycks ha blivit av med sin ögla. I Arbmans publikationer över Birkafynden (1940) finns ögla med på en av planschererna (se fig. 8), men inte så på bilden av myntet i Malmers fyndkatalog.

Fig 8: Mynthishänge av mynt med motiv av tuppar/skepp från grav Bj 646 då det fortfarande var försett med sin ögla. Källa: Arbman 1940, Taf. 142. Beskuren bild av uppsatsens författare.

Audy (2018) har undersökt bruket av mynt som hängen i Skandinavien under vikingatiden. Som hängen har mynten övergått från att ha en ekonomisk till en symbolisk funktion och blivit föremål man ville visa upp, ofta som del av ett halsband eller fäst i den kvinnliga klädedräkten. Det är också sannolikt att mynten som hängen har fungerat som en slags beskyddande amuletter. I samband med att mynten gjordes om till hängen kunde de förses med ett litet hål, nitar eller en ögla. Förekomsten av dessa visar därför att ett mynt använts som hänge. Ett av Audys huvudresultat är att bruket av mynthishängen var olikartat och att det anpassades till bärarens individuella preferenser. Inom denna mångfald står det dock klart att myntet som objekt ansågs speciellt under vikingatiden och att mynten som hängen spelade roll utifrån de idéer med vilka de förknippades. Mynten hade därmed ett symboliskt värde, särskilt som hängen då de var avsedda att visas upp.

Audy visar att karolingiska, nordiska (typ KG 3–6) samt bysantinska mynt var särskilt populära att göra mynthishängen av. De är kraftigt överrepresenterade bland hängena i förhållande till deras reella andel av mynten i omlopp, där istället muslimska dirhemer var klart dominerade (Audy 2018:235). Dirhemer står också för mer än 90% av mynten i skattfynd fram till 970-talet (Audy 2018:77) och i dessa är det istället ovanligt att hitta nordiska mynt. Detta betyder att de bevarade mynten i mynthishängen funna i gravar inte är representativt för den faktiska mängden mynt som var i omlopp, vilket diskuteras mer i nästa avsnitt.

Hur lång tid ett visst mynt använts som mynt innan det gjorts om till hänge är svårt att avgöra, konstaterar Audy (2018:238). Utifrån probermärken på mynten, som gjordes bl.a. med kniv för att

testa metallen, kan man dock få en hänvisning. Det är troligt att ett märke gjordes varje gång myntet bytte ägare. Mynten som återfinns i mynthängen har överlag få sådana märken och Audy tolkar detta som att mynten gjorts om till hängen tämligen snart efter det att de kommit till platsen, därtill att mynten inte verkar ha cirkulerat mycket innan de gjordes om till hängen (Audy 2018:158).

5.2 Mynten som gravfynd, skattfynd och lösfynd

Audys undersökningsmaterial var mynthängen upphittade i 134 gravar över hela Skandinavien samt i ett slumpmässigt urval av 80 skattfynd. Han framhåller att det varit mycket viktigt för undersökningen att inkludera både grav- och skattfynd för att få en bättre bild av mynthängenas arkeologi, samt att ingen av kontexterna kring fyndtyperna på egen hand kan avspegla den verklighet som låg bakom bruket av mynthängen. Detsamma kan sägas gälla för studiet av vikingatida nordiska mynt.

En viktig skillnad mellan värdet av skattfynd och gravfynd gäller de olika möjligheter dessa fyndtyper ger för att kunna datera ett visst fynd. Medan skattfynd kan användas för att datera fyndet genom tpq till ett tidsspänn ofta på bara några få år, kan man med hjälp av gravfynd typologiskt bara göra så på ca ett 50-årsintervall eller längre (Audy 2018:234).

P.g.a. det sämre evidensvärdet hos både gravfynd och skattfynd för att kunna dra slutsatser om myntcirkulation, hur mynt använts m.m. föredrar numismatiker ofta att utgå ifrån lösfynd. Detta framhölls även av bl.a. Malmer i hennes arbeten om nordiska mynt och var ett arbetssätt hon använde sig av (Malmer 2007:20). Lösfynd anses också bättre kunna beskriva verkliga förhållanden som varit rådande. Enkelfynd ses som mynt som tappats bort oavsiktligt då de var i cirkulation och har därför ett högt evidensvärde när det kommer till rumsaspekter av myntens användning. (Audy 2018:51f)

Malmer vidhåller därför att gravfynd inte bär på lika mycket information som mynt som tappats bort oavsiktligt under sin tid då de cirkulerat som mynt, det vill säga lösfynd, eller som skattfynd. Detta var också en viktig ståndpunkt Malmer anförde i sin avhandling 1966 och kan ses som en viktig utgångspunkt som påverkat hennes slutsats att det inte ska ha förekommit någon myntprägling i Birka, där många myntfynd var gravfynd. Vid framhållandet av KG3-gruppens koncentration till sydvästra Skandinavien, area II i Malmers språkbruk och framförallt då Hedeby, har Malmer dessutom uteslutit gravfynden. Dessa är samlade till Birka och mellersta Sverige, men mindre vanliga i Hedeby och på Jylland, där de ofta även är i ett dåligt skick. De saknar där hål eller nitar, medan gravfynden från mellersta Sverige nästan samtliga använts som hängen. (Malmer 2007:20)

Vidare pekar Malmer på att inte ett enda mynt tillhörande KG 4–5 upphittats i eller runt Hedeby (Malmer 2007:20). Intressant att notera är att hon i sammanhanget lyfter fram att nästan samtliga gravfynd tillhörande KG 4–5 upphittats i Birka. Samtliga är kvinnogravar och med mynt som gjorts om till hängen. Malmer menar i sammanhanget att ”kvinnorna i Birka uppenbarligen var förtjusta i att bära utländska mynt runt halsen, särskilt de med Wodan/Monstermotiv, förmodligen som en slags amulett” (cit. Malmer 2007:21, min översättning). Möjligheten att en del av mynten också kan ha präglats i Birka lämnas dock helt utanför diskussionen.

För att kunna påvisa om det faktiskt skett myntprägling i Birka skulle det behövas ett ytterligare större fyndmaterial, också av lösfynd. Mellan åren 1990–1995 gjordes utgrävningar i Birka ledda av Björn Ambrosiani. Ett område motsvarande mindre än 1% av Svarta jorden grävdes ut och man upphittade där mer än 100 mynt. Resultaten av myntfynden publicerades 2004 (Ambrosiani 2004). Dessa visade att utgrävningarna inte kunde bekräfta Metcalfs hypotes om myntprägling i Birka. Nästan samtliga myntfynd var av muslimska dirhemer, men också ett nordiskt mynt, dock tillhörande KG 7. Det nordiska myntet var även försett med två hål och tolkades som att ha använts som mynthänge. Den fortsatta tolkningen man gjorde var därför att de nordiska mynten i Birka hade använts som smycken och inte

betalningsmedel, då samtliga utom ett enda också av de tidigare upphittade hade hittats i form av hängen och varit gravfynd. Den fortsatta tolkningen var därför att Birka inte hade haft någon myntekonomi med dessa, och att myntprägling troligen inte skett i staden. (Gustin 2004:14)

Angående frågan om gravfynd framhåller även Metcalf att det är en försvårande faktor i bevisföringen att mynten från Birka är just gravfynd, varav många försetts med nitar och hängen, därtill att mynten sannolikt lagts ned en lång tid efter det att de präglats. Detta försvårar möjligheterna att få tillförlitlig information om spridningsmönstret för mynten under första halvan av 800-talet (Metcalf 1996a:413). Han lyfter dock fram att mynten i gravarna ändå tenderar att vara av samma typ, vilket tyder på att mynten antingen anlänt till eller producerats vid gravläggningsorten samtidigt och kanske även gjorts om till hängen redan då, även om det senare sannolikt gått många år innan de lades ned i gravarna. Gravfynden från Birka tillhör antingen KG 3–4 eller KG 5, och har aldrig hittats blandade i samma grav, inte ens i grav Bj 526. Detta gäller enligt Metcalf även för gravfynd på andra håll i Skandinavien (Metcalf 1996a:419).

Vidare är, som även nämndes i förra avsnittet, andelen muslimska dirhemer klart dominerande i vikingatida skattfynd med silvermynt. I Audys undersökningsmaterial var andelen dirhemer i skattfynd 69,5% men bland gravfynd endast 29% (Audy 2018:164). Också vad gäller fynden från första halvan av 800-talet, och särskilt så på handelsplatser, är andelen dirhemer lägre (Audy 2018:77). Lösfynden där tyder också på att västeuropeiska mynt var i cirkulation vid denna tid. Nordiska bildrika mynt tillhörande KG 3–6 tillhör de myntgrupper som är överrepresenterade i mynthusena. Detta visar att de nordiska mynten mycket sannolikt valts ut till att bli hängsmycken, vilket bör hänga samman med motiven, bildspråket och symboliken på dem. Då mynthusena också är gravfynd kan utifrån detta även konstateras att gravfynd som fyndtyp har ett mindre värde om man vill fastställa hur stor en viss utmyntning var av ett nordiskt mynt eller myntserie. Viktigare är då istället att titta på hur många olika stamplar som använts och stamplänkar mellan dessa. Analyser av stamplänkar kan också vara ett sätt att försöka lokalisera myntprälingsorter (Audy 2018:79).

Vad gäller det faktum att skeppsmynthen och andra mynt upphittade i Birka varit gravfynd kan i ljuset av detta konstateras att mynten inte behöver ha varit präglade där bara för att t.ex. många exemplar upphittats. Detta då mynten till att börja med varit särskilt utvalda till att bli hängen, därefter vid ett senare tillfälle igen valts ut för att läggas ned som gravgåvor. Vad gäller Birka är platsen också särskilt rikt på mynthusen enligt Audy. Det är även ett faktum att ca en fjärdedel av samtliga upphittade skeppsmynt, eller sju av totalt 27 st. (se tabell 2) är upphittade i en och samma grav, Bj 526 i Birka.

En grav kan inte anses rakt av reflektera den begravda personens identitet. Snarare är den en skapelse av de efterlevande och som endast i varierande grad stämmer överens med den levda verkligheten hos den som dött (Audy 2018:34). Även detta faktum inverkar vid tolkningen av gravfynd. Vid första anblicken kan det verka troligt att de många skeppsmynthen i grav Bj 526 lades ned där för att den som begravdes där hade en särskild preferens just för sådana mynt. Det behöver dock inte ha varit så då de lades ned av de efterlevande, som kan ha haft olika motiv till att göra så. Också skattfynd kan ge en felaktig bild av verkligheten eftersom fynden däri varit resultat av en urvalsprocess, som påverkats och utformats av den individ som samlat ihop skatten och haft olika anledningar till att låta gräva ned den. Inget skattfynd kan helt korrekt sägas avspejla alla de mynt som var i cirkulation och t.ex. en skattgömma som lagts ned för att förvara den i säkerhet skiljer sig åt från den som lagts ned som en offergåva. (Audy 2018:34f)

Gravfyndens evidensvärde kan också skilja sig mycket åt beroende på gravskicket. Efter inhumation kan delar av ett skelett och mycket av gravgåvor finnas kvar, men dock vara i ett betydligt sämre skick efter kremering (Audy 2018:51). Av de upphittade mynten med motiv av tappar/skepp kan konstateras att nr 1 i tabell 1 upphittades i ett betydligt bättre skick än mynt nr 3–5, som var brandskadade då de låg i en kremeringsgrav. Tittar man på grav Bj 526 och Bj 646 i Birka, där mynt nr 1 och 2 upphittades,

var den första en kistgrav och den senare en skelettgrav (SHM, Sök i samlingarna). Grav Bj 526 hade rika gravgåvor bestående av bl.a. 340 pärlor, sex mynthängen (enligt Audy 2018:297), tre lösa nordiska mynt, tre nycklar, ovala spännbucklor av Birkatyp, en nållåda, en fingerring i silver och glas, rester av en börs i läder, samt fina dryckeskärl i glas (SHM, Sök i samlingarna). Gravgåvorna är välbevarade då detta inte var en brandgrav. Däremot grav Bj 646 ser ut att ha varit en brandgrav då de ovala spännbucklorna från denna grav ser brandskadade ut på en bild av en av dessa (SHM, Sök i samlingarna). Graven innehöll två mynthängen, varav det ena var det i fig. 8, som även det är skadat. Bägge gravar innehöll pärlor, den första av typ BP IIIB och den andra av BP III eller IV (Audy 2018:297f). Förekomsten av dessa gör att gravarna kan dateras till ca 875–905 utifrån pärlornas typologi (Audy 2018:201).

Det är sannolikt att färre mynt har bevarats i områden där det var vanligt att kremera sina döda. Birka och de många gravarna där utgör ett undantag. Där finns det många inhumationsgravar och platsen är även väldokumenterad. Detta är viktigt att komma ihåg vid jämförelser med andra platser, som kan vara betydligt mindre dokumenterade och ha haft ett större inslag av kremeringar.

Enligt Moesgaard (2007:120) är gravfynden från Birka ett mindre tillförlitligt material när det handlar om att fastställa präglingsorten för nordiska mynt eftersom materialet ”avspeglar ett rituellt bruk”. I Moesgaards argumentation för att de mynt med framåtblickande hjortar som upphittats på senare år är ifrån Ribe ingår också argument utifrån myntens funktion. Bland fynden har han noterat att fler mynt som upphittats längre ifrån Ribe har gjorts om till smycken och har hål eller nitar, medan det istället närmare Ribe upphittats färre mynt med hål i. Detta tyder på att mynten som upphittats närmare Ribe fungerat som betalningsmedel, medan de längre ifrån istället brukats som smycken. (Moesgaard 2018b:24)

Utifrån ett sådant resonemang skulle man kunna avskriva Birka som präglingsort för mynten med kombinationen skepp/tuppar, eftersom de upphittades omgjorda till hängsmycken och alltså inte brukades som betalningsmedel då de lades ned som gravgåvor. Likväl, om dessa präglades under 800-talets första hälft kan mynten ha fungerat som betalningsmedel då, men eftersom myntekonomin inte tog fart i Birka kom mynten med tiden att upphöra att fungera som betalningsmedel. Kvar var då endast silvervärdet och inte minst det konstnärliga värdet i bildutformningen, vilket ledde till att mynten gjordes om till hängsmycken. Som sådana användes de sedan kanske under flera generationer innan de slutligen lades ned som gravgåvor, vilket kan ha skett under 900-talet. Utifrån en sådan tolkning kan mynten ändå vara präglade i Birka, eller vid Hovgården på Adelsö, trots att de upphittats i gravar.

6. Myntens ikonografi

I detta kapitel undersöks de nordiska myntens ikonografi, framförallt huruvida symbolspråket på mynten tillhörande KG 3–4 kan vara kristet, vilket kan ge viktiga ledtrådar till omständigheterna kring myntpräglingen.

6.1 Ikonografin på mynt tillhörande KG 3–4

Designen på de nordiska mynten uppvisar en blandning av karolingiska, frisiska, engelska och framförallt skandinaviska motiv och anses vara av en hög konstnärlig kvalitet (Malmer 2007:18). Även Metcalf ser mynten som ”mycket attraktiva och åtråvärda” (Metcalf 1996a:410, min översättning) med de olika bildmotiv de har, framförallt skeppsmynthen. Enligt Malmer (2007:18) har mynt från Dorestad och Quentovic med skeppsmotiv utgjort inspiration för de nordiska skeppsmynthen. På liknande sätt menas att de nordiska mynten med husmotiv inspirerats av ”CHRISTIANA RELIGIO”-denarer i Ludvig

den frommes rike, som på ena sidan har ett kors och på den andra sidan ett tempel eller en kyrka. En annan sannolik inspiration kommer från engelska sceattas med Northumbriska djurmotiv av bl.a. hjort och tupp, dock inte motstående tuppar. (Malmer 2007:18)

På skeppsmynten av typ A1 finns en liten fisk under skeppet (se fig. 2) och det har upptäckts hela tio olika utföranden, av vilka åtta har kunnat tydas. En del av fiskarna ser naturtrogna ut och är försedda med fenor. Förutom på skeppsmynt i KG 3–4 har fisksymbolen dessutom upptäckts på ett par mynt som efterliknar Dorestadmynt. Dessa har en yxa under "TAT"-texten nedtill, och på ett par av mynten även en fisk under yxan (se fig. 9). Malmer framhåller (2007:25) att såväl huvudmotivet som de mindre detaljerna på mynten sannolikt bär på symbolism och att avsikten varit att förmedla en viss mening. I fallet med den lilla fisken kan denna då ha varit avsedd som en symbol för en skandinavisk stad med ett myntverk, på samma sätt som yxan på Dorestadmynt var en symbol för staden Dorestad.

1028

Fig. 9: Mynt med fisk under yxan på ett mynt med Dorestadimitation. Upphittat i Gudme, Danmark. Källa: Malmer, manuskript.

Om så är fallet, att symbolen nederst på myntet representerade en viss stad där myntet präglats, bör detta även ha varit fallet för de mynt som har två bågar nedtill. Så är fallet med skeppsmynten av typ A2 och även de av typ B (se fig. 2). Endast två mynt av typ B har upphittats, men ett av dessa mynt fanns även det med i grav Bj526 i Birka (med nr 35.1083 i Malmers katalog), liksom fyra av A2-mynten (se tabell 2). Att mynten upphittades i Birka tillsammans med symbolen med två bågar betyder att såväl korologi som ikonografi pekar på att detta kan ha varit myntens präglingsort. Det skall dock kommas ihåg att det endast är att betrakta som en hypotes att förekomsten av bågar eller fisk under skeppet på skeppsmynt skulle representera olika skandinaviska städer med myntverk. Att det förekommer många olika utföranden av fisksymbolen på mynten av typ A1 talar emot att samtliga skulle ha präglats i en och samma stad. För att klarlägga hypotesen mer skulle ytterligare undersökningar behöva göras avseende bl.a. A1-myntens typologi, fyndspridning, kombinationer av myntsidor m.m. där också de allra senaste myntfynden tas med i undersökningen.

Vidare gav myntprägling intäkter för en myntherre. Mynten fick ett visst värde som var lite högre än själva metallvärdet. Marginalen gick till myntherren, vilken också behövde täcka kostnaderna för produktionen. Inkomsten bör ha varit en stark stimulans för en kung att låta prägla mynt. Även för köpmännen var det en fördel då de fick ett "allmänt accepterat och garanterat betalningsmedel, så de slapp för långa diskussioner om betalningen" (cit. Moesgaard 2018b:19, min översättning). Angående vem som var myntherre till präglingsorten i Ribe går det inte att veta med säkerhet, enligt Moesgaard (2018b:18f). Det kan ha varit handelsmän, men det mest troliga är att det var kungen. Han var den som kunde garantera marknadsfrid och som fördelade parceller på marknadsplatsen. Därtill var det kungen som hade makt att låta missionärer bygga kyrkor i Ribe. Mynten kan i så fall ha präglats på kungsgården eller vid marknadsplatsen. (Moesgaard 2018b:18f)

Det finns utifrån detta klara paralleller till Birka och maktförhållandena där. Precis som i Ribe var det också kungen över Birka som kontrollerade handeln i staden. Kungen bodde vid och hade sin hallbyggnad tvärs över vattnet från Birka, vid Hovgården på Adelsö. Vid Ansgars ankomst 829 var det

sveakungen Björn som styrde och det är han som ska ha varit den som bjöd in Ansgar till staden, och med honom den kristna missionen. Om det skedde myntprägling i Birka av skepp/tupparmynt vid ungefär denna tid så bör det ha varit på kungens initiativ, kanske under inrådan av Ansgar. Myntpräglingen kan då ha skett vid Hovgården på Adelsö. Precis som för Ribe är det dock svårt att veta, så länge inte faktiska lämningar av myntverket grävs fram. En invändning som möjligen kan göras mot detta är att kungen i Ribe och kanske i Birka, om han var myntherre, liksom vid andra tider under historien bör ha velat ha med sitt namn, och kanske bild, på mynten. Så är dock inte fallet med några av de nordiska vikingatida mynten, som istället är anonyma. Man kan samtidigt spekulera i att det kan bero på att kungar och hövdingar inte hade samma maktställning under vikingatiden som under t.ex. medeltiden, då de nordiska rikena hade enats politiskt. Att låta prägla mynt med sitt namn på under vikingatiden, och i trakter som huvudsakligen inte hade myntekonomi, skulle därför kunna ha varit riskfyllt. Säkrare kunde då vara att låta mynten vara anonyma, och genom detta mer neutrala, men istället sätta symboler på dem som hade en bekant betydelse för samtiden. Detta kunde vara bilden av ett skepp, vilken såväl handelsmän som vikingatidens människor kunde identifiera sig med.

6.2 Kan mynten ha kristna symboler?

I det karolingiska riket, såväl under Karl den store som hans son Ludvig den fromme, ansågs det vara en viktig statsangelägenhet att bedriva kristen mission och i samband med detta införliva nya landområden till riket. Saxarna i dagens norra Tyskland kuvades år 804 och kristnades, varefter blickarna riktades mot Norden. Då man dock inte kunde besegra danerna militärt försökte man istället under 820-talet sig på att idka diplomati och mission. Påven lät 823 utse ärkebiskopen av Reims, vid namn Ebo, att leda missionsuppdraget och han kom personligen att resa till Danmark. Det är vid denna tid även känt att en av de danska kungar som vid tiden försökte lägga under sig de danska områdena, Harald Klak, 826 begav sig till den frankiska riket, där han lät döpa sig och bli vasall till den frankiska kejsaren. På hemresan följde sedan missionären Ansgar med honom, med uppgift att missionera och försöka konvertera danerna till kristendom. (Malmer 2002:182, 2007:25)

Myntningen av nordiska mynt tillhörande KG 3–4 är daterade av Malmer (1966) till samma tid som den karolingiska missionen i Danmark, ca 825. Detta är ett mycket relevant samband som visar på möjliga kopplingar mellan den kristna missionen och tillkomsten av mynten i KG 3–4, vilket diskuteras av Malmer i en artikel (2002:182, 191). Malmer pekar på möjliga kopplingar mellan myntens bildmotiv, som kan tolkas som kristna symboler, och den karolingiska missionen. Hon framhåller att det finns tydliga kristna symboler på mynten, och detta gäller framförallt skeppsmyntet med skepp och fisk på ena sidan och hjort och orm på den motsatta, alltså en variant av skeppsmyntet av typ A1. "En karolingisk missionär kan knappast ha önskat sig lämpligare propagandasymboler än just mynt med Hjort/Orm och Skepp/Fisk" (cit. Malmer 2002:182).

Malmer lyfter fram att skeppet inom kristen konst symboliserar församlingen eller kyrkan. Därtill är fisken en vanlig kristen symbol härledd av det grekiska ordet ICHTYS, en förkortning för orden Jesus Kristus Guds Son Frälsare. Hjorten symboliserar inom kristen konst Kristus och ormen ondskan. Detta är Malmers bildanalys av det kristna symbolbruket på hjortsidan av mynten: "Hjorten dricker vatten. Med vattnet tvingar hjorten ormen att komma fram ur sitt gömsle. Hjorten kan sedan trampa ihjäl ormen. Ormen/djävulen dödas med himmelskt vatten = Dopet" (cit. Malmer 2002:182). På hjortmynten i fig. 1 kan också ses att det förekommer ormar på mynten, antingen under hjorten eller vid dess mun. Symbolismen i detta, utifrån en kristen tolkning, betyder att bildspråket representerar Kristus som förgör det onda (Malmer 2007:26).

Malmer tar vidare konstigt nog inte upp det i någon av sina artiklar 2002 eller 2007, men det är ett mycket välkänt faktum i Sverige att missionären Ansgar också besökte Birka (se fig. 10). Han gjorde dessutom så vid två tillfällen, dels 829/830, dels en andra gång ca 851 (Hanson *et al.* 2018:93f). Om

präglingen av nordiska mynt under perioden ca 825–850 kan kopplas till den karolingiska missionen och till Ansgar talar detta för myntprägling också i Birka. Det är även historiskt belagt att det under perioden fanns en kristen församling i staden, och mynten kan ha präglats under denna tid och under möjligt frisiskt inflytande, varifrån missionen kom. Det är också historiskt belagt att församlingen hade upplösts vid Ansgars andra besök i staden och detta kan då vara förklaringen till varför myntpräglingen upphörde. Det misslyckades att införa någon slags myntekonomi i Birka, vilket präglandet av mynten kan sägas utgöra en del av, och detta är skälet utifrån denna tolkning till varför det inte präglades nordiska mynt under 800-talets andra hälft. Mycket intressant att notera gällande Ansgar är också att han under sina färder besökte och spenderade tid i såväl Dorestad, Ribe, Birka och slutligen Hedeby (Hanson *et al.* 2018:94), alla viktiga orter i de nordiska myntens historia.

Fig. 10: Ansgarsmonumentet i Birka, rest på Borgberget 1834 i samband med tusenårsfirandet av Ansgars besök i staden. Foto från 1946. Källa: Nils Lagergren, Kulturmiljöbild, RAÄ, Wikimedia Commons.

På liknande sätt som kristen symbolik kan läsas in i bildmotiven på skeppsmynt av typ A1 med skepp och hjort bör vidare symboliken på mynten av typ A2, med skepp och tappar, kunna tolkas. Skeppssymboliken är den samma, symboliserande den kristna församlingen eller kyrkan. Även tuppen är en välkänd kristen symbol och som kröner otaliga kyrktorn. Motivet på mynten är att två motstående tappar trampar på varsin orm under deras fötter (se mynt 16 i fig. 1). Då ormen symboliserar ondskan är symboliken tydlig. Tupparnas strid går ut på att besegra ondskan, djävulen. Utifrån denna tolkning har även skepp/tupparmynten en tydlig kristen symbolik. Om mynten dessutom är tillkomna senare än skeppsmynt av typ A1 kan även symbolbruket på skepp/tupparmynten ses som en logisk utveckling av det på skepp/hjortmynten och kan ses som en lokal tillämpning av samma kristna bildtema, kampen mellan gott och ont.

Bildspråket på de bildrika mynten i KG 3–4 är så skickligt utfört att Malmer diskuterar (2002:182) att Ansgar och hans följeslagare kan ha haft med sig detaljerade förlagor på sina resor som en stampgravör sedan använt sig av vid myntprägling. I Rimberts Ansgarsvita, ett historiskt verk som nedteknades efter Ansgars resor, framkommer också att missionärerna hade med sig diverse utrustning för det nordiska missionsuppdraget. Det är möjligt att det där fanns med en mönsterbok med bilder av kristna symboler. De böcker Ansgar ska ha haft med sig på resan till Birka ska dock ha gått förlorade under resan, men eftersom han då redan hade spenderat tid i Danmark kan mönstren för de första mynten ha varit färskare i hans sinne, om dessa mynt redan hade präglats där. Intressant att notera här är att dessa då kan ha präglats i Ribe, utifrån denna tolkning, eftersom det var först efter vistelsen i Birka

som Ansgar etablerade sig i Hedeby och lät bygga en kyrka där (enligt Hanson *et al.* 2018:94). Fisksymbolen på skeppsmynten av typ A1 skulle i så fall både kunna representera Kristus och staden Ribe. Efter ankomsten till Birka kan sedan mynt på samma kristna bildtema ha präglats i Birka, men med en lokal variant och med bågar under skeppet istället för en fisk för att visa att dessa mynt blivit präglade i en annan stad, nämligen Birka.

Malmer framhåller slutligen (2002:191) att det finns en tveksamhet till att tolka skeppsbilderna med fisk under, alltså av typ A1, som en kristen symbol då en del av dessa mynt har motiv av skepp med sköldar längs relingen (se nr 6 i fig. 2). Skeppen liknar vikingatida krigsskepp, vilket rimmar dåligt med idén om att de skulle symbolisera den kristna kyrkan. Man ska dock komma ihåg att symboliken med skeppet blir en annan genom förekomsten av den, i jämförelse med skeppet, mycket stora fisken därunder. Om fisken dessutom symboliserar Jesus Kristus kan fisken sägas vägleda skeppet. Även ett vikingatida krigsskepp får, med kombinationen stor fisk under skeppet, betydelsen av att utgöra ett kristet krigsskepp. Inte heller gäller tveksamheten för skeppsmynten av typ A2, som inte har några sköldar alls längs relingen och istället mer liknar handelsskepp.

7. Slutsatser och resultat

Uppsatsens syfte har varit att undersöka om det kan ha förekommit myntprägling i Birka utifrån studier av nordiska mynt tillhörande KG 3–6, deras forskningshistoria, korologi, ikonografi och senare års fynd. Undersökningen har särskilt omfattat myntgruppen KG4:A2 i Malmers klassificering, som har ett skepp med bågar under på ena sidan och två motstående tuppar på den andra, och som enligt Michael Metcalfs hypotes kan ha präglats i Birka (Metcalf 1996b:74ff). I det följande presenteras uppsatsens slutsatser och resultat, vilket görs utifrån de frågeställningar som ställdes upp i bakgrundskapitlet.

Den första frågeställningen var: "Vilka tolkningar och grundläggande premisser har legat till grund för tidigare forskning rörande mynten tillhörande KG 3–6 och hur står sig dessa i ljuset av senare års fynd?"

Genomgången av forskningshistoria (kapitel 3) visade att det fram till 1966 var en vanlig uppfattning bland forskare, åtminstone i Sverige, att det hade präglats nordiska mynt (birkamylnt) i vikingatidens Birka. Brita Malmers avhandling kom att förändra denna bild till förmån för Hedeby. Hennes avfärdande av den s.k. åtskillnadstanken (avsnitt 3.2.2) medförde att hon utifrån resultaten i sin avhandling avfärdade möjligheten att nordiska mynt kan ha präglats i mer än en serie och på mer än en plats i Norden, och hon vidhöll utifrån detta att det endast funnits en myntpräglingsort. Senare års myntfynd i och omkring Ribe har dock gjort att numismatiker accepterat att det också präglades mynt där, vilket även Malmer kom att anse som sannolikt mot slutet av sitt liv och då ändra uppfattning. Detta betyder att samtliga nordiska mynt inte präglades på en enda plats och slutsatsen kan dras att den tidigare åtskillnadstanken ändå kan ha varit befogad. Det öppnar även för möjligheten att det kan ha skett myntprägling i Birka, dock troligen en mindre omfattande sådan och av typ KG4:A2, vilket är den hypotes som Metcalf lade fram.

Genomgången av forskningshistorik visade att argument kring korologi och ikonografi var vanliga inom de tolkningar som fanns inom forskningen både innan Malmers avhandling kom ut och i denna själv. Det som skiljde forskningsresultaten innan och efter var att Malmer använde sig av en stor vetenskaplig noggrannhet i hur hon bl.a. definierade sina bilddefinitioner, i vilket Hauberg uppenbarligen tidigare hade brustit, bl.a. genom att ha en del feltecknade och förskönade mynt med i sina undersökningar, som inte heller var representativa för hela det studerade myntmaterialet.

En annan slutsats i kapitel 3 var att synen på de nordiska myntens präglingsorter förändrades i takt med att nya myntfynd kom att göras. Det hade upphittats fler nordiska mynt då Malmers avhandling

kom ut än när Hauberg gav ut sina arbeten. Så är även fortfarande fallet och vi har nu vetskap om ungefär dubbelt så många fynd i jämförelse med 1966. Olika tolkningar rörande mynten har gjorts utifrån de fynd som var kända inom forskningen vid respektive tid. Tidiga forskare kunde bara utgå ifrån de fynd som var kända vid den tiden, men en viktig skillnad i deras arbetssätt låg även i hur de tolkade gravfynd och sättet varpå de ansåg att dessa kunde tolkas. Forskare som Lindqvist och Nordman tillmätte inte gravfynden från Birka ett lägre evidensvärde bara för att de var gravfynd. Det kom dock Malmer att göra, med konsekvensen att myntfynden från Birka, som även hade upphittats omgjorda till mynthanget, kom att anses ha ett lägre värde på grund av detta. Istället är det lös- och skattfynd som kommit att anses mer värdefulla, och fynden av dessa har fått styra de slutsatser som kommit att dras kring var de nordiska mynten kan ha präglats. Detta diskuterades ingående i kapitel 5. I kapitel 3 drogs även slutsatsen att om man tillmäter gravfynd mer betydelse så kan det påverka forskarnas slutsatser i en helt annan riktning än om man inte gör så.

I kapitel 3 visades vidare att den forskningsmetodik forskarna använt sig av även i stort påverkat deras resultat. Slutsatsen drogs att Malmer (1966) varit processuellt inriktad i sin strävan att vara "fullständigt objektiv" och då hon utgick ifrån den typologiska metod som hade tagits fram av Mats P. Malmer. Det diskuterades även att hennes avhandling kan ha varit en motreaktion på kulturarkeologin, till vilken Haubergs verk kan räknas. Malmers noggranna arbete med att klassificera de nordiska mynten i kombinationsgrupper utifrån bl.a. deras vikt, diameter, kantörnering, bildkombinationer och stämpelställning förde forskningsläget om de nordiska mynten betydligt framåt genom den vetenskapliga precision som arbetssättet möjliggjorde. Samtidigt kom i detta det som inte ansågs objektivt mätbart att anses subjektivt och sällas bort i analysen. Det är därför troligt att Malmers slutsatser och tolkningar i sin avhandling, och framförallt så rörande frågan om möjlig myntprägling i Birka som undersökts i denna uppsats, hade kunnat se annorlunda ut utifrån andra grundläggande antaganden som hängde ihop med forskningsmetodiken. Även Malmers avfärdande av åtskillnadstanken kan ses i ljuset av detta.

Den andra frågeställningen löd: "Vad kan studiet av myntens korologi förtälja om var de kan ha präglats?"

Myntens korologi undersöktes i kapitel 4. Utgångspunkten för den korologiska undersökningen var Metcalfs observation att skeppsmynthen av typ A2 endast hade upphittats i Mälardalen i Sverige vid tidpunkten då han gav ut sina två artiklar (1996), samt att skeppsmynthen av typ A1 hade ett helt annat spridningsmönster, vilket tydde på att mynten haft olika präglingsorter. Genom produktionen av de två spridningskartorna (fig. 6 och 7) som byggde på information i Malmers fyndkatalog har i uppsatsen visats att spridningsmönstret omkring år 2010 var nästan exakt så som Metcalf hade observerat tidigare, och detta trots att nya myntfynd hade gjorts under tiden där emellan. Särskilt intressant att notera var att inte ett enda skeppsmynt av typ A2 har upphittats vare sig i Danmark, där Ribe ligger, eller i Tyskland, där Hedeby låg. Även om samtliga fynd förutom ett (det i Uppåkra) varit gravfynd är mönstret svårförklarat om det skulle vara så att mynten hade präglats i Hedeby, precis som Metcalf framhållit. Slutsatsen kan därmed dras att Metcalfs hypotes om att typen A2 av skeppsmynt präglats i Birka förefaller kunna stämma om man ser till korologin. Två viktiga förbehåll till detta måste dock kommas ihåg; dels att fyndunderlaget är litet för att kunna säga detta på ett mer säkerställt sätt och t.ex. upptäckten av en ny Damhusskatt fast med skeppsmynt innehållande mynt av typ A2 skulle i ett slag kunna förändra bilden, dels skulle det behövas mer arkeologiskt bevismaterial från Birka för att kunna påvisa att myntprägling skett där, särskilt av lösfynd och med mynt tillhörande KG 3–6.

Som visades och utreddes i kapitel 5 bär inte gravfynd som fyndtyp på lika mycket information som lösfynd eller skattfynd. Att anföra gravfynd av mynthanget upphittade i Birka i bevisföringen för att myntprägling skett där kan därför ses som en svaghet. Fler lös- och skattfynd, liknande de som gjorts i och omkring Ribe under de senaste åren, skulle därför behövas från Birka för att kunna påvisa att

myntpräglings skett där. Detta gäller även särskilt då 1990–1995 års utgrävningar dessutom inte producerade några sådana resultat utan istället många fynd av dirhemer.

Att de nordiska mynten vidare är anonyma, eller tysta, mynt betyder också som Malmer framhållit att det inte går att veta med säkerhet exakt på vilken plats mynten präglats så länge inte faktiska arkeologiska lämningar i form av stampar eller dylikt påträffas. Inga sådana lämningar har heller ännu grävts fram i Birka, men det har de dock inte i Hedeby, Ribe eller någon annanstans i Norden heller. Tills sådana fynd görs kan dock korologiska analyser vara en bra metod för att försöka lokalisera var mynten kan ha präglats.

Slutligen var ett spännande resultat i uppsatsen att inte bara korologin skiljer sig mellan fynden av skeppsmynt av typ A1 och A2, utan också motiven på myntens frånsidor. Sammanställningen i tabell 2 visade att mynttyperna skiljer sig ikonografiskt på frånsidorna genom att typ A2 endast har motiv av antingen tuppår eller Carolus. Det förekommer alltså inga kombinationer med t.ex. hjort som i typ A1. Slutsatsen kan dras att även detta viktiga korologisk-ikonografiska samband tyder på att de två typerna kan ha präglats på olika orter, det första i sydvästra Skandinavien som skulle kunna vara i Ribe, eller möjligen i Hedeby, och den andra i Mälardalen, om man ser till myntens spridningsmönster.

Uppsatsens tredje frågeställning var: "Vilka slutsatser kan dras om myntens möjliga präglingsorter utifrån deras ikonografi?"

I kapitel 6 diskuterades ikonografin hos mynt tillhörande KG 3–4 samt huruvida mynten kan sägas ha kristna symboler. Om så är fallet, vilket även Malmer vidhöll i sin artikel 2002, kan myntpräglingsen av de nordiska mynten hänga samman med den karolingiska missionen. Det verkar då logiskt att mynt kan ha präglats vid de större nordiska handelsplatser dit missionären Ansgar kom, och dit hör såväl Ribe, Birka som Hedeby, samtliga i vilka han dessutom lät bygga kyrkor. Att präglingsen av mynten tillhörande KG 3–4 sammanfaller i tid med detta historiska skeende, omkring år 825–850, talar för denna tolkning.

Vidare diskuterades i kapitel 6 i samband med detta även symbolbruket på mynt av KG 3–4 genom förekomsten av den lilla fisken (skeppsmynt typ A1) respektive två bågar (typ A2) nedtill under skeppsmotivet. Designen av skeppsbilderna är i sig så olika att detta talar för att de två typerna av skeppsmynt präglats på olika orter, som även Metcalf framhållit. Fisksymbolen på mynten, oavsett om den var en medvetet kristen symbol eller inte, kan representera en stad i sydvästra Skandinavien, i så fall sannolikt Ribe eller möjligen Hedeby. Då det förekommer olika varianter av fisken kan detta även betyda att det funnits fler än en stad där sådana mynt präglades. De två bågar på A2-mynten skulle kunna betyda att de mynten präglats i Birka, vilket även stöds av dessa mynts korologi, även om de är gravfynd. Ett viktigt bevis för att detta kan ha varit fallet är även förekomsten av fisksymbolen nederst på vissa mynt med Dorestadimitation (fig. 9), under den yxsymbol som var en symbol som representerade Dorestad. Slutsatsen kan dras att ikonografin stödjer idén om att mynten med fisksymbol präglats i sydvästra Skandinavien och de med bågar i Birka, och särskilt så om mynten har medvetet kristna symboler och hänger ihop med den karolingiska missionen. Skulle det vara så att fisk- och bågarsymbolerna representerar olika myntpräglingsorter är dessa mynt dessutom inte längre anonyma. Symbolerna talar då sannolikt om var alla mynt med samma typ av symbol på har präglats, dock med förbehållet att det kan ha förekommit imitationer precis som av Carolus- och Dorestadmynt.

I kapitel 6 diskuterades även möjlig kristen symbolik på skeppsmynt med hjort och orm på den motsatta sidan. Det senare kan representera Kristus som förgör det onda och det konstaterades att samma tolkning kan göras av motivet med tuppår som trampar på ormar, på skeppsmynt av typ A2. Slutsatsen kan dras att det handlar om två olika versioner av samma kristna bildtema, och det senare kan vara den lokala tillämpningen på mynt präglade i Birka, vilket i så fall troligen skedde senare i tid.

8. Sammanfattning

Syftet med uppsatsen har varit att undersöka om det kan ha förekommit myntprägling i Birka under 800-talets första hälft utifrån studier av vikingatida nordiska mynt tillhörande myntgruppen KG 3–6, deras forskningshistoria, korologi, ikonografi och senare års fynd. Undersökningen har särskilt omfattat gruppen KG4:A2 i Brita Malmers klassificering. Dessa mynt har ett skepp med två bågar under på ena sidan och två motstående tuppar på den andra (se uppsatsens framsida). På 1990-talet lade Michael Metcalf fram hypotesen att mynten hade präglats i Birka. Detta gick emot den rådande forskningsbild som hade etablerats 1966 av Malmer i hennes avhandling *Nordiska mynt före år 1000*, i vilken myntningen hade hänförs till en enda plats, Hedeby. På senare år har dock, utifrån nya myntfynd som gjorts, numismatiker kommit fram till att det sannolikt även präglades mynt i vikingatidens Ribe. Detta öppnar för att det också kan ha skett på fler platser, som kan vara Birka.

Uppsatsens metod har inkluderat studier av undersökningsmaterialet nordiska mynt tillhörande KG 3–6, som tros ha präglats under 800-talet. Metcalfs forskning och hypotes, samt resultaten i Malmers avhandling, har utgjort huvudsakliga teoretiska utgångspunkter, därtill senare års forskning rörande bl.a. nya myntfynd i och omkring Ribe. Ett viktigt undersökningsmaterial har även varit en fyndkatalog över samtliga kända nordiska mynt omkring år 2010, sammanställd av Malmer.

I kapitel 2 presenterades myntmaterialet tillhörande KG4 med motiv av skepp och tuppar. Mynten har endast upphittats i sex exemplar och samtliga i kombinationen A2 endast i gravar i Birka och på Helgö. I kapitel 3 redogjordes för myntens forskningshistorik. De nordiska 800-talsmynten har tidigare gått under benämningen "birkamynt" och troddes länge ha varit präglade i Birka. I takt med att nya myntfynd gjordes skiftade dock bilden till att de sannolikt präglats i Hedeby. Olika forskare använde olika argument rörande bl.a. korologi och ikonografi, och med olika forskningsmetodik. Två grundläggande premisser bakom deras slutsatser var olika syn på gravfyndens betydelse för tolkningen, samt åtskillnadstanken, huruvida forskarna gjorde åtskillnad på om mynten präglats inom en enda serie på en och samma plats eller ej. I kapitel 4 presenterades skeppsmyntens korologi. För detta hade två kartor över fyndplatserna producerats och fynden av skeppsmynt sammanställts i en tabell. I kapitel 5 presenterades forskning rörande mynten som gravfynd samt det faktum att mynten i Birka upphittades omgjorda till hängen. Det konstaterades även att lös- och skattfynd generellt har högre evidensvärde än gravfynd. I kapitel 6 undersöktes myntens ikonografi. Det konstaterades utifrån denna att även de stilmässiga skillnaderna mellan typ A1 och A2 talar för att mynten präglats på olika orter. Symbolbruket på mynten kan vara kristet och myntpräglingen då ha hängt samman med den karolingiska missionen i Norden under 800-talet och missionären Ansgar. Förekomsten av en fisksymbol under skeppet på mynt av typ A1 och de två bågarna under skeppet på typ A2 kan också representera olika städer där mynten präglats, och den senare då stå för Birka.

Avslutningsvis presenterades uppsatsens slutsatser och resultat i kapitel 7, där undersökningens frågeställningar även besvarades. En viktig grundläggande premiss för tolkningar inom tidigare forskning har visat sig vara åtskillnadstanken, vilken avvisades av Malmer, därtill hennes typologiska metod i sin avhandling 1966 och att vara "fullständigt objektiv" i forskningsmetodiken, med återverkningar på resultaten. Vidare har olika syn på vilken vikt gravfynd som fyndtyp skall tillmätas för tolkningar visat sig vara en viktig premiss inom tidigare forskning. Ett resultat utifrån undersökningen av korologi var att fyndspridningen mellan de huvudsakliga typerna av skeppsmynt, A1 och A2, är markant olika. Metcalfs hypotes om myntprägling i Birka förefaller stämma utifrån korologin, dock med vissa förbehåll som att det skulle behövas lösfynd från Birka för att påvisa detta mer. Slutligen var ett par slutsatser om myntens möjliga präglingsorter utifrån deras ikonografi att myntpräglingen kan hänga ihop med den karolingiska missionen under 800-talets första hälft och att symbolbruket på mynten kan vara kristet. En begränsad utmyntning av skeppsmynt av typ A2 med bågar och tuppar på motsatt sida kan då ha getts ut i Birka i samband med Ansgars mission i staden.

9. Källförteckning

9.1 Litteratur

Ambrosiani, B. (ed.) 2004: *Excavations in the Black Earth 1990-1995. Eastern Connections Part 2: Numismatics and Metrology*. Birka Studies, volume 6.

Arbman, H. 1940: *Birka I: die Gräber. Tafeln*. Kungliga vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, Almqvist och Wiksell, Uppsala. https://historiska.se/digitala-resurser/filer/pdf/Birka_I_Tafeln.pdf

Audy, F. 2018: *Suspended Value. Using Coins as Pendants in Viking-Age Scandinavia (c. AD 800-1140)*. Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholms universitet (diss.).

Feveile, C. 2020: Damhus-skatten – en foreløbig præsentation af en Ribeudmøntning fra tidlig 800-årene. *Arkæologi i Slesvig Archäologie in Schleswig 18.2020 Symposium Jarplund 7.-8.2.2020* (51–66).

Gustin, I. (2004): Coins and Weights from the Excavations 1990-1995. An Introduction and Presentation of the Material. I: Ambrosiani, B. (ed.) 2004: *Excavations in the Black Earth 1990-1995. Eastern Connections Part 2: Numismatics and Metrology*. Birka Studies, volume 6.

Hansson, J., Harrison, D., Hedenstierna-Jonson, C., Helmerson, K. Lindström, J., Magnusson, T. och Sundström, A. 2018: *Birkas skepp - Vikingatid på Östersjön*. Medströms bokförlag.

Hauberg, P. 1891: Demi-bractéates danoises au type de Duerstede. *Congrès international de numismatique tenu à Bruxelles*. Bryssel.

Hauberg, P. 1900: *Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146*. Köpenhamn.

Hildebrand, H. 1885: Nordens äldsta mynt. *Månadsbladet* (122–134).

Jankuhn, H. 1956: *Haithabu, ein Handelsplatz der Wikingerzeit*. 3. Völlig neu bearbeitete Auflage, Neumünster.

Lindqvist, S. 1926: Birkamynten. *Fornvännen* 21 (307–334).
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1926_307

Malmer, B. 1966: *Nordiska mynt före år 1000*. Acta Archaeologica Lundensia, Lunds universitet (diss.).

Malmer, B. 1981: De västerländska mynten från Helgö, Ekerö sn, Uppland. *Nordisk numismatisk unions medlemsblad* 1981:1 (5–8).

Malmer, B. 2002: Karolingisk mission och nordiska mynt. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2002:9–10 (182, 191).

Malmer, B. 2007: South Scandinavian Coinage in the Ninth Century. I: Graham-Campbell och Williams (red.) *Silver Economy in the Viking Age*. Walnut Creek, Left Coast Press (13-27).

Malmer, B. manuskript: *Serpents and crosses. Scandinavian Coinages from the Time of Louis the Pious, Knut the Great, Harthacnut, and Anund Jakob*. Med fyndkatalog över alla kända vikingatida nordiska mynt ca år 2010. Kommande utgivning vid Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholm.

Metcalf, D. M. 1996a: THE PRESIDENT'S ADDRESS: Viking-Age Numismatics. 2. Coinage in the Northern Lands in Merovingian and Carolingian Times. *The Numismatic Chronicle* 1996, vol. 156 (399–428).

Metcalf, D. M. 1996b: Kan Hedeby mønter også være præget i Ribe og Birka? *Nordisk numismatisk unions medlemsblad* 1996:5 (74–77).

Moesgaard, J. C. 2007: Møntskatten fra Danelund og møntvæsenet i Sydvestjylland i vikingtid og tidlig middelalder". I: *Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 2004 (107–156).

Moesgaard, J. C. 2018a: De første skridt mod møntøkonomi – ca. 600–1060. I: Horsnæs, H. W., Moesgaard, J. C. och Märcher, M. *Denar til daler Danmarks mønthistorie indtil 1550*. Danmarks Nationalbank, København.

Moesgaard, J. C. 2018b: Den fremadskuende hjort – en hidtil uerkendt fase i Ribes udmøntning i 800-tallet? *By, marsk og geest 30 Kulturhistorisk tidsskrift for Sydvestjylland* (17–27).

Nordman, C.A. 1923: Nordens äldsta mynt. *Finskt museum* 30 (15–32).

Olsen, B. 2010: *Från ting till text. Teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning*. Studentlitteratur, Lund.

Ploug, F. 2012: Haner og skib. Nyt eksemplar af sjældnen mønttype fra 800-tallets Hedeby. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2012:3 (104–105).

Rasmusson, N.L. 1956: Birkamynt och Hedebymynt. I: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, København.

Stjerna, K. 1909: Lund och Birka. *Historisk tidskrift för Skåneland* 3 (171–225).

9.2 Digitala källor

SHM, Sök i samlingarna, grav Bj 526 och Bj 646. Sökningen gjordes 2022-12-22.

Stockholms
universitet